

İSLÂM TARİHİ KAYNAKLARINA GÖRE HZ. PEYGAMBER'İN VEFATINA KADAR KUR'ÂN TARİHİ

THE HISTORY OF THE QUR'ÂN UNTIL THE DEATH OF PROPHET MUHAMMAD
ACCORDING TO THE SOURCES OF ISLAMIC HISTORY

MUSTAFA NECATİ BARIŞ

DOÇ. DR., ANKARA HACI BAYRAM VELİ ÜNİVERSİTESİ, İSLAMİ İLİMLER FAKÜLTESİ
SİYER-İ NEBİ VE İSLAM TARİHİ ANABİLİM DALI
ASSOC. PROF., ANKARA HACI BAYRAM VELİ UNIVERSITY, FACULTY OF ISLAMIC SCIENCES
DEPARTMENT OF SIYAR AL-NABI AND ISLAMIC HISTORY
ANKARA, TÜRKİYE

mnecati.baris@hbv.edu.tr

<http://orcid.org/0000-0001-5727-1715>

<http://dx.doi.org/10.46353/k7auifd.1368857>

Makale Bilgisi / Article Information

Makale Türü / Article Types
Araştırma Makalesi / Research Article

Geliş Tarihi / Received
29 Eylül / September 2023

Kabul Tarihi / Accepted
13 Aralık / December 2023

Yayın Tarihi / Published
Aralık / December 2023

Yayın Sezonu / Pub Date Season
Aralık / December

Atıf / Cite as

Barış, Mustafa Necati, "İslâm Tarihi Kaynaklarına Göre Hz. Peygamber'in Vefatına Kadar Kur'ân Tarihi [The History of the Qur'ân Until the Death of Prophet Muḥammad According to the Sources of Islamic History]". Kilis 7 Aralık Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi - Journal of the Faculty of Theology 10/2 (Aralık/December 2023): 289-315.

İntihal / Plagiarism: Bu makale, en az iki hakem tarafından incelendi ve intihal içermediği teyit edildi. / This article has been reviewed by at least two referees and scanned via a plagiarism software.

Published by Kilis 7 Aralık Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi - Kilis 7 Aralık University, Faculty of Theology, Kilis, 79000 Turkey.

ilahiyatdersisi@kilis.edu.tr

İSLÂM TARİHİ KAYNAKLARINA GÖRE HZ. PEYGAMBER'İN VEFATINA KADAR KUR'ÂN TARİHİ

Öz

İslâm dininin ve bu dine inanan Müslümanların kutsal kitabı olan Kur'an, genel kabule göre yaklaşık yirmi üç yıllık bir süreçte parça parça Hz. Muhammed'e indirilmiş ve peygamberin vefatından sonra da cem' edilerek mushaflaştırılmış veya kitap haline getirilmiş kutsal bir metindir. Bununla beraber bu kutsal metnin ne zaman ve nerede inmeye başladığı, nâzil olan ilk âyet ya da sûrelerin hangileri olduğu, vahyin duraklaması, geliş şekilleri ve iniş süreci, âyet veya sûrelerin tertibi, nasıl ve kimler tarafından kayıt altına alındığı gibi hususlar, İslâm tarihi boyunca hem Müslim hem de gayrimüslim müellifler tarafından daima araştırılı ve tartışılmıştır. Ancak bu hususlar hakkında yalnızca İslâm tarihçilerinin görüşleri ve bunlar üzerinden bir Kur'an tarihi yazımının imkânı bugüne kadar müstakil bir çalışmaya konu edilmemiştir. Yalnızca Muhammed Hamidullah'a ait *Kur'an-ı Kerim Tarihi* ve yakın zamanda Kasım Şuluf tarafından kaleme alınan *Kur'an Tarihi* adlı kitap çalışmaları bu anlamda kayda değerdir. Fakat söz konusu çalışmalardan, sadece Müslüman tarihçilerin Kur'an tarihi hakkında neler söyledikleri ve bu söylenenler üzerinden ne gibi bir sonucun ortaya çıktığına dair bir neticeye varmak oldukça güçtür. Zira her iki müellif de farklı alanlardaki birçok eser türüne müracaat etmişler ve çalışmalarını bu şekilde vücuda getirmişlerdir. Bu tarz bir çalışmanın literatürdeki eksikliğinden yola çıkarak hazırlanan çalışmamız, "Kur'an Vahyinin Başlangıcı, Kur'an Vahyinin Geliş Şekilleri, Kur'an'ın Nüzül Süresi ve Tertibi, Kur'an'ın Muhafazası" olmak üzere dört ana bölümde ve yalnızca meğâzi, siyer, genel tarih, şehir tarihi, fütühât, ensâb, tabakât ve vefeyât türündeki İslâm tarihinin ana kaynaklarından istifade edilerek kaleme alınmıştır. Zira ele aldığımız konu hakkında İslâm tarihçilerinin ne söylediklerini ve bu söylenenler üzerinden nasıl bir Kur'an tarihi algısı ortaya çıktığını gözler önüne sermek ana hedefimizdir. Bununla birlikte gerekli durumlarda, bir tarihçinin ana kaynakları hiyerarşisinin ilk sıralarında yer alan tefsir ve hadis ilimlerinin ilk kaynaklarından da istifade edilmiştir. Ancak söz konusu kaynaklara, daha çok tarihçilerin onlara yapmış oldukları atıfları teyit etmek, tarih kaynaklarında yer alan bir takım bilgilerin kökenine inmek veya sağlamasını yapmak için müracaat edilmiştir. Yine son dönemde yazılmış araştırma-inceleme türü çalışmalardan da önemine binaen zaman zaman yararlanılmıştır. Ulaştığımız rivayetlerden, ilk vahyin ya da inen ilk âyet veya sûrelerin zamanı, yeri, geliş şekli, içeriği ve yine bu hususlarla alakalı olarak fetret-i vahiy konusu hakkında net bir bilgiye ulaşmanın oldukça zor olduğu görülmüştür. Ayrıca Kur'an vahyinin geliş şekilleri hakkında İslâm tarihi kaynaklarının aktardığı bilgiler, Cebrâil'in bazen bir insan suretine girerek, bazen de bir cıngırak sesi eşliğinde kalbine ilham ederek Allah'ın mesajlarını peygamberine getirdiği, Hz. Muhammed'in de vahiy meleşinin ayrılmasıyla birlikte bu mesajları anlamış, kavramış ve ezberlemiş bir halde kendisini bulduğu sonucuna götürmektedir. Yine Kur'an vahyinin nüzül süresiyle ilgili Hz. Muhammed'in 10 ya da 13 yılı Mekke'de olmak üzere toplam 20 veya 23 yıl boyunca vahiy aldığı ve vahyin tertibiyle ilgili olarak da Ya'kûbî dışındaki Müslüman tarihçilerin derli toplu bir bilgi veremedikleri tespit edilmiştir. İslâm tarihçilerinin vahyin muhafazası bağlamında zikrettikleri ilk husus ise Hz. Peygamber'in her yıl Ramazan ayında o güne kadar kendisine gelen sûre ya da âyetleri Cebrâil'e arz etmesi ve bu suretle vahyin ezber yoluyla korunduğunun kontrol edilmesi olmuştur. Bunun dışında Hz. Ömer'in Müslüman olması ve başka klasik haberler de vahyin yazı marifetiyle muhafaza edildiğini göstermesi bakımından dikkat çekicidir. Yine okuma yazma bilmeyen Hz.

Muhammed'in kendisine gelen vahiyleri, göndereceği mektupları, iktâ mallarını ve diğer bazı hususları yazdırmak üzere Mekkeli ve Medineli birçok ismi görevlendirdiği ve bu isimlerin nâzil olan âyetleri deri parçalarına, hurma dallarına, yassı kükrek kemiklerine ve benzeri malzemelerin üzerine yazdıkları saptanmıştır.

Anahtar Kelimeler: İslâm Tarihi, Kur'ân Tarihi, Müslüman Tarihçiler, İlk Vahiy, Hz. Peygamber'in Vefatı.

THE HISTORY OF THE QUR'ÂN UNTIL THE DEATH OF PROPHET MUHAMMAD ACCORDING TO THE SOURCES OF ISLAMIC HISTORY

Abstract

The Qur'ân, which is the holy book of the religion of Islam and the Muslims who believe in this religion, according to the general acceptance, was revealed part by part in a period of about twenty-three years. It is a sacred text that was revealed to the prophet Muḥammad and was taken between two covers after the death of the Prophet and was compiled or turned into a book. Nonetheless, when and where this holy text began to be revealed, which verses or suras were the first to be revealed, the cessation of the revelation, the way it came and the descent process, the arrangement of the verses or suras, how and by whom they were recorded, have always been investigated and discussed by both Muslim and non-Muslim authors throughout the history of Islam. However, only the views of Islamic historians on these issues and the possibility of writing a history of the Qur'ân based on them have not been the subject of an independent study to date. With this in mind, our study has been written in four main sections, "The Beginning of the Qur'anic Revelation, Forms of Coming of Qur'anic Revelation, The Revelation Period and Arrangement of the Qur'ân, Preservation of the Qur'ân" and only by making use of the main sources of Islamic history such as magâzi, siyar, general history, city history, futûhât, ansâb, tabaqât and wafayât. Because it is our main goal to reveal what Islamic historians have said about the subject we are discussing and what kind of perception of the history of the Qur'ân emerges based on what has been said. However, when necessary, it has also been used in the first sources of tafsir and hadith sciences, which are at the top of a historian's main sources hierarchy. However, these sources were mostly applied to confirm the references made by historians to them, to get to the root of some information in the historical sources or to crosscheck them. Again, due to the importance of research-examination type studies written recently, it has benefited from time to time. From the narrations we have accessed, it has been seen that it is very difficult to obtain clear information about the time, place, mode of revelation, the content of the first revelation or the first verses or suras that descended, and the issue of fatrat al-wahy in relation to these issues. Moreover, the information provided by Islamic historical sources about the modes of Qur'anic revelation leads to the conclusion that Jabrâ'il brought the messages of Allah to his prophet, sometimes in the form of a human being and sometimes by inspiring his heart with the sound of a rattle, and that prophet Muḥammad found himself in a state of understanding, comprehension and memorization of these messages after the departure of the angel of revelation. It has also been determined that prophet Muḥammad received revelation for a total of 20 or 23 years, 10 or 13 years of which were in Mecca, and that Muslim historians, except Ya'qûbî, have not been able to provide any information about the order of revelation. The first thing that Islamic historians mention in the context of the preservation of revelation is that the prophet Muḥammad submitted to Jabrâ'il every year in the month of Ramadan the sûrahs or verses that had come to him up to that day and thus checked that the revelation was preserved through memori-

zation. Apart from this, ‘Umar’s conversion to Islam and other classical news are also noteworthy in terms of showing that revelation was preserved through writing. It has also been determined that prophet Muḥammad, who himself was illiterate, appointed many names from Mecca and Medina to dictate the revelations he received, the letters he would send, the goods of the iqtā’, and some other matters, and that these names wrote the revealed verses on pieces of leather, palm branches, flat shoulder blades, and similar materials.

Keywords: History of Islam, History of the Qur’ān, Muslim historians, First Revelation, Death of prophet Muḥammad.

GİRİŞ

Genel kabule göre 610 senesinde indirilmeye başlanan Kur’ân-ı Kerîm, yaklaşık 23 yıl boyunca çeşitli zaman aralıklarında Cebrâil vasıtası ile Hz. Muhammed’e inzal edilmiş, ilk andan itibaren ezber ve yazı marifetiyle kayıt altına alınmış, Hz. Ebû Bekir’in hilâfet yıllarında cem’ edilmiş, Hz. Osman zamanında çoğaltılmış, Emevîler döneminde imlası tamamlanmış ve bugüne kadar tahrif olmadan gelmiş tek kutsal kitaptır. Ancak bu genel kabul, diğer kutsal metinlerde olduğu gibi söz konusu kitabın otantikliği ya da özgünlüğü tartışmalarına engel olamamıştır. Farklı maksatlarla yapılan bu tartışmaların birçoğunda tarafların kendi görüşünü ispatlamak için muhtelif bilgi ve belgeleri kendi bakış açıları doğrultusunda kullandığı görülmektedir. Bizim çalışmamızda ise ilgili tartışmalara girilmeksizin yalnızca Müslüman tarihçilerin eserlerinde Kur’ân’ın tarihi ile ilgili ne tür rivayetlerin yer aldığı ve bu rivayetlerden nasıl bir sonuç elde edilebileceği konu edilecektir.

Yapılan araştırmalar sonucunda ele alınan konuyla ilgili İslâm tarihçileri tarafından kaleme alınmış müstakil bir çalışmanın bulunmadığı görülmüştür. Yalnızca Muhammed Hamidullah’a ait *Kur’ân-ı Kerim Tarihi* ve bu çalışmanın bittiği tarihte Kasım Şulul tarafından yazılan *Kur’ân Tarihi* adlı kitap çalışması kayda değerdir. Ancak ilgili çalışmalardan, yalnızca Müslüman tarihçilerin bu konu hakkında neler söyledikleri ve bunun neticesinde nasıl bir Kur’ân tarihi ortaya çıktığına dair bir neticeye varılamamaktadır. Zira her iki müellif de başta tefsir, kıraat ve hadis kitapları olmak üzere birçok eser türüne başvurarak çalışmalarını meydana getirmişlerdir.

Bu çalışma ise sadece meğâzî, siyer, genel tarih, şehir tarihi, fütûhât, ensâb, tabakât ve vefeyât türündeki İslâm tarihinin ana kaynaklarından istifade edilerek kaleme alınmıştır. Zira ele alınan konu hakkında İslâm tarihçilerinin ne söylediklerini ve bu söylenenler üzerinden nasıl bir Kur’ân tarihi algısı ortaya çıktığını gün yüzüne çıkarmak ana hedef olarak belirlenmiştir. Bu-

nunla beraber gerekli hallerde, bir tarihçinin ana kaynakları hiyerarşisinin ilk sıralarında yer alan tefsir ve hadis ilimlerinin ilk kaynaklarından da istifade edilmiştir. Ancak bahse konu olan kaynaklar, daha çok tarihçilerin onlara yapmış oldukları atıfları teyit etmek, tarih kaynaklarında yer alan bir takım bilgilerin kökenine inmek veya sağlamasını yapmak için kullanılmıştır. Yine son dönemde yazılmış araştırma-inceleme türü çalışmalardan da önemine binaen zaman zaman yararlanılmıştır.

1. KUR'ÂN VAHYİNİN BAŞLANGICI

Kırkı yaşlarına doğru Hz. Muhammed'de daha önce tecrübe edilmeyen ve peygamberlik alameti olarak zikredilen bazı haller görülmeye başlamıştı. Bu hallerden ilki sadık rüyalar olarak tabir edilen rüyasında gördüğü bir şeyin daha sonra doğruluğunun ortaya çıkması idi. Söz konusu durum bir müddet devam ettikten sonra kendisine yalnızlık sevdirmiş ve bu hal ona her şeyden daha sevimli gelmeye başlamıştı. Bu maksatla Hirâ mağarasına gidiyor, orada günler ve geceler boyu kalıp ibadet (tefekür) ediyor, yiyeceği-içeceği bittiği zaman şehre inip evine uğruyor ve yanına bir şeyler alıp geri dönüyordu. Aslında *tehamnüs* adı verilen ve gecelerce ibadet etme,¹ Allah'a yaklaşma, günahlardan kaçınma gibi anlamları bünyesinde barındıran bu uygulama, bir rivayete göre ilk defa Hz. Muhammed'in dedesi Abdülmuttalib tarafından başlatılmıştı. Ramazan ayının hilali görününce Hirâda inzivaya çekilme ve ay bitinceye dek orada kalma şeklindeki söz konusu uygulama,² İslâm öncesi dönemde Kureyşe mensup bazı kimseler tarafından da başvuru bir gelenektir.³

Beş yıl civarında sürdüğü tahmin edilen⁴ bu hazırlık döneminden sonra Hz. Muhammed 40⁵ veya 43⁶ yaşında iken Ramazan'ın 17'sine gününe denk

¹ Ebû Hâtim Muhammed b. Hibbân b. Ahmed et-Temîmî, *es-Sîretü'n-nebeviyye ve ahbarü'l-hulefa*, thk. Sa'd Kerim el-Fakîy (İskenderiye: Dârü İbn Haldûn, ts.), 37.

² Ebü'l-Hasen Ahmed b. Yahyâ b. Câbir b. Dâvûd el-Belâzürî, *Ensâbü'l-eshrâf*, thk. Süheyl Zekkâr-Riyâd Ziriklî (Beirut: Dârü'l-Fîkr, 1996), 1/92-93.

³ Ebû Muhammed Abdülmelik İbn Hişâm, *es-Sîretü'n-Nebeviyye*, thk. Ömer Abdüsselam Tedmürî (Beirut: Dârü'l-Kitâbil-Arabî, 1410/1990), 1/266.

⁴ Muhammed Hamidullah, *İslâm Peygamberi*, çev. Salih Tuğ (Ankara: Yeni Şafak Gazetesi, 2003), 1/74.

⁵ Ebû Abdillâh Muhammed İbn İshâk, *Sîretü İbn İshâk*, thk. Muhammed Hamîdullah (Mağrib: Matbaatü Muhammed el-Hâmîs, 1976), 114; İbn Hişâm, *es-Sîre*, 1/263; Ebû Abdillâh Muhammed b. Sa'd, *Kitâbü't-tabakâti'l-kebir*, thk. Ali Muhammed Ömer (Kahire: Mektebetü'l-Hancî, 1421/2001), 1/161, 164; Ebü'l-Abbâs Ahmed b. Ebî Ya'kûb İshâk b. Ca'fer el-Ya'kûbî, *Târihu'l-Ya'kûbî*, thk. M. Th. Houtsma (Leiden: E. J. Brill, 1883), 2/20; Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr b. Yezid et-Taberî, *Târihu't-Taberî Târihu'r-rusûl ve'l-mülûk*, thk. Muhammed Ebü'l-Fazl İbrâhîm (Kahire: Dârü'l-Me'ârif, 1387/1967), 2/290-292; Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. Osmân ez-Zehabî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, thk. Hassân Abdülmennân (Lübnan: Beytül'Efkârîd-Düveliyye, 2004), 1/35.

⁶ İbn İshâk, *Sîre*, 114; Taberî, *Târih*, 2/292; Zehebî, *Siyer*, 1/35; Ebü'l-Fidâ İmâdüddîn İsmail b. Ömer b. Kesîr, *el-Bidâye ve'n-nihâye*, thk. Abdullâh b. Abdülmuhsin et-Türkî (Kahire: Dâru Hecr, 1417-1419/1997-1999), 4/5, 10-11.

gelen bir pazartesi günü ilk vahiy nâzil olmuştur.⁷ Klasik rivayetlere göre Allah tarafından görevlendirilen vahiy meleği Cebrâil, Hirâda yalnızken Hz. Muhammed'in yanına gelerek ona "Oku" demiş, Hz. Peygamber de "Ben okuma bilmem" diyerek karşılık vermiştir. Bunun üzerine Cebrâil onu kavrayarak âdeta nefesini kesinceye kadar iyice sıkıp bırakmış ve tekrar "Oku" demiştir. Bu hadise üç kere tekrarlandıktan sonra Cebrâil dördüncü defa ona "Oku" demiş, Hz. Muhammed ise bu kez "Ne okuyayım?" demek suretiyle cevap vermiştir. Bunun üzerine Cebrâil Alak 96/1-5 âyetlerini okumuş ve daha sonra oradan uzaklaşmıştır.⁸ Zehebî (öl. 748/1348) ve İbn Kesîr'e (öl. 774/1373) göre kırk yaşındayken Hz. Muhammed'e peygamberlik görevini getiren İsrâfil'dir. Hirâdaki uzlet hayatı sırasında üç sene boyunca onunla ilgilenen İsrâfil, ona bazı şeyleri öğretmiş ve onu peygamberliğe veya vahye hazırlamış, 43'üneyken de Cebrâil gelmiştir.⁹ Kaynakların birçoğuna göre ilk vahiy hadisesi uyanık bir halde gerçekleşmişken İbn İshâk (öl. 151/768), İbn Hişâm (öl. 218/833) ve Taberî (öl. 310/923) aktardıkları rivayetlerin birinde söz konusu hadisenin uykudayken gerçekleştiğini ileri sürmüşlerdir.¹⁰ İbn Kesîr de İbn İshâk, İbn Hişâm ve Taberî'yi teyit üzere diğer rivayetleri kısaltarak Hz. Peygamber'in ağzından "Ben uyumakta iken içinde bir kitap olan ipekten bir sepet ile Cebrâil bana geldi ve oku dedi. Ben de ne okuyayım dedim. Beni öyle bir sıktı ki öleceğimi zannettim. Sonra beni bıraktı" rivayetini aktarmıştır.¹¹

Kaynaklarda yer alan diğer bir tartışma konusu ise ilk olarak hangi sûrenin ya da âyetlerin indiğidir. Yukarıda nakledilen ve vahyin başlangıcının Alak Sûresi'nin ilk beş âyetiyle olduğunu ifade eden hadise, üzerinde en çok ittifak hâsıl olan rivayettir. Ancak kaynaklarda bu rivayetten başka haberlere de rastlamak mümkündür. Nitekim Belâzürî (öl. 279/892-93), Taberî, İbn Abdilber (öl. 463/1071) ve Zehebî'nin eserlerinde yer alan bir rivayette Hz. Muhammed Hirâda bir ay kaldıktan sonra evine dönerken bir vadinin ortasında kendisine seslenilmiş ve o da önüne, arkasına, sağına, soluna baktığında kimseyi görememiştir. Bu hadise üç kere tekrar ettikten sonra dördüncü defa kendisine seslenilmiş ve bu defa gökyüzünde Cebrâil'i görmüştür. Akabinde

⁷ İbn Sa'd, *Tabakât*, 1/164; Belâzürî, *Ensâb*, 1/115; Taberî, *Târih*, 2/293-294; İlk vahyin Ramazan ayının 18. veya 24. gecesinde nâzil olduğunu söyleyenler de vardır. bk. Taberî, *Târih*, 2/294; Ebü'l-Ferec Cemâlüddin Abdurrahmân b. Ali b. Muhammed el-Cevzî, *el-Muntazam fi târihi'l-mülûki ve'l-imâm*, thk. Muhammed Abdülkadir Ata-Mustafa Abdülkadir Ata (Beyrut: Dârü'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1412/1992), 2/349; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, 4/16. İlk vahyin perşembe ya da Ramazan ayının bitimine 10 gün kala cuma günü veyahut Ramazan ayının 20. gecesinden sonra geldiğini söyleyen rivayetler de vardır. bk. Ya'kûbî, *Târih*, 2/21, 34.

⁸ İbn İshâk, *Sîre*, 101; İbn Hişâm, *es-Sîre*, 1/267-269; Taberî, *Târih*, 2/299; İbn Hibbân, *es-Sîre*, 36-37.

⁹ Zehebî, *Siyer*, 1/35; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, 4/10. Ayrıca bk. İbn Sa'd, *Tabakât*, 1/161-162; Ya'kûbî, *Târih*, 2/22; Taberî, *Târih*, 2/386-387; İbnü'l-Cevzî, *el-Muntazam*, 2/352-353.

¹⁰ İbn İshâk, *Sîre*, 101; İbn Hişâm, *es-Sîre*, 1/267-268; Taberî, *Târih*, 2/300-301.

¹¹ İbn Kesîr, *el-Bidâye*, 4/9.

kendisini bir titreme tutmuş ve alelacele evine dönüp eşi Hz. Hatice'ye “Beni örtün, beni örtün” demiştir. Bunun üzerine kendisini örtüp üzerine su dökmüşler ve o sırada Allah “*Ey örtüsüne bürüneni*”¹² indirmiştir.¹³ *Hem yukarıda zikrettiğimiz rivayeti hem de bu rivayeti beraber aktaran İbn Hibbân (öl. 354/965) da es-Sîre*'sinde Ebû Hâtim'den naklen “Hadis sahasında uzmanlığı olmayan bir kişi, bu iki rivayetin birbiriyle çelişkili olduğunu zannedebilir. Oysa aralarında bir çelişki yoktur” ifadelerine yer verip iki rivayeti şu şekilde uzlaştırmaya çalışmıştır: “Allah Teâlâ, Resûlüllah'ı 40 yaşındayken pazartesi günü elçi olarak gönderdi. Hirâ mağarasındayken Cebrâil ona Alak Sûresi'nin birinci âyetini indirdi. Sonra Allah Resûlü Hz. Hatice'nin evine gidip de onu örttüklerinde, Allah ona Müddessir Sûresi'nin ilk üç âyetini indirdi. İki rivayet arasında herhangi bir çelişki ve diğerini tekzip söz konusu değildir.”¹⁴ İbn Hibbân gibi her iki rivayeti de zikreden İbnü'l-Esîr (öl. 630/1233) ise ikinci rivayet için sahih ibaresini kullanarak aktarımda bulunmuştur.¹⁵

Konu ile ilgili nakledilen iki meşhur rivayet dışında başka rivayetlere de rastlamak mümkündür. Örneğin İbn İshâk, Alak Sûresi'nin ilk beş âyetinden sonra bir müddet vahyin kesildiğini, bu duruma üzülen Hz. Peygamber'in kendi kendine “Rabbimin bana buğz edip terk etmesinden korkuyorum” dediğini ve akabinde Cebrâil'in Duhâ Sûresi'ni getirdiğini rivayet etmektedir. Hatta o, aktardığı diğer bir rivayette vahyin gelmesi gecikince, Allah Resûlü'nün canının çok sıkıldığını, onun bu halini gören Hz. Hatice'nin “Senin bu sabırsızlığını gördüğün için Rabbin sana darıldı” dediğini ve bunun üzerine de Allah'ın “*Rabbin seni terk etmedi ve darılmadı da*”¹⁶ âyetini gönderdiğini söylemektedir.¹⁷ Benzer şekilde Belâzürî de Kur'ândan inen ilk vahyin Alak Sûresi olduğunu, daha sonra vahyin indirilişinin yavaşladığını, Kureyş müşriklerinin “Rabbi onu terk etti ve yalnız bıraktı” demeleri üzerine de Duhâ Sûresi'nin tamamının indiğini rivayet etmektedir. Fakat aynı Belâzürî farklı bir rivayette de şu cümlelere yer vermektedir:

“Allah Resûlü'ne gelen vahiy bir süre kesildi. Ona inen ilk vahiy, Alak Sûresi'nin ilk beş âyetiydi. Vahiy kesilince Resûlüllah şiddetli bir üzüntüye kapıldı. Hatta bu sebeple birçok defa dağların başına çıktı. Dağların zirvesine çıktığı zaman Cebrâil ona gözücüp ‘Şüphesiz ki sen bir peygambersin’ diyordu. Böylelikle korkusundan arınıp sakinleşiyordu. Allah Resûlü bu durumu

¹² *Kur'ân Yolu* (Erişim 25 Ekim 2022, <https://kuran.diyaret.gov.tr>), el-Müddessir 74/1.

¹³ Belâzürî, *Ensâb*, 1/119, 122; Taberî, *Târih*, 2/303-304; Ebû Ömer Cemâlüddin Yûsuf b. Abdillâh b. Muhammed b. Abdilber en-Nemerî, *ed-Dürer fi'htîşâri'l-megâzi ve's-siyer*, thk. Şevki Dayf (Kahire: Dârü't-Tahrîr, 1386/1966), 30-31; Zehebî, *Siyer*, 1/37.

¹⁴ İbn Hibbân, *es-Sîre*, 38.

¹⁵ İbnü'l-Esîr Ebû'l-Hasen İzzüddin Ali b. Muhammed, *el-Kâmil fi't-târih*, thk. Ebû'l-Fidâ Abdullah el-Kâdi (Beyrut: Dârü'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1407/1987), 1/575-577.

¹⁶ *ed-Duhâ* 93/3.

¹⁷ İbn İshâk, *Sîre*, 115-116. Ayrıca bk. Taberî, *Târih*, 2/299-300.

anlatıp şöyle dedi: ‘Bir defasında yürürken Hirâ’ya gelen meleği gök ile yer arasında gördüm. Bundan çok korktum. Hemen Hatic’e döndüm ve ona ‘Beni örtün’ dedim. Hatic’e de ‘Onu hemen örtün’ dedi. Bunun üzerine Allah ‘Ey örtüsüne bürünen kalk ve uyar!’¹⁸ âyetini indirdi.”¹⁹

Belâzürî’nin ilk vahiyle ilgili rivayetleri yukarıda zikrettiklerimizle sınırlı değildir. Mesela eserinde yer verdiği diğer bir rivayete göre Allah Resûlü’nün peygamberliğini müjdeleyen ilk belirti kendisine “Ey Muhammed” diye seslenilmesidir. Etrafında bu sesin kaynağıyla ilgili bir şey göremeyen Hz. Peygamber, her defasında korkup kaçmış ve daha sonra “Başıma bir hal gelmesinden korkuyorum” diyerek bu durumu eşi Hz. Hatic’e anlatmıştır. Bu konuşmadan bir süre sonra kendisine “Rahman ve Rahim olan Allah’ın adıyla de” diye seslenilmiş, o da kendisine söyleneni tekrar etmiştir. Akabinde üç kez “Hamd âlemlerin Rabbi Allah’a mahsustur de” diye seslenilmek suretiyle Fâtihâ Sûresi tamamlanıncaya dek bu durum devam etmiş ve sonunda “Âmin de” şeklinde tamamlanmıştır.²⁰ Ancak bu rivayeti aktaran Belâzürî, daha sonra farklı isimlerden naklen Fâtihâ Sûresi’nin Medine’de nâzil olduğunu zikretmektedir. Hatta aynı rivayeti benzer lafızlarla aktaran İbn Kesîr de Beyhakî’ye (öl. 458/1066) ait olan bu haberin *mürsel* olduğunu ve nâzil olan ilk sûrenin Fâtihâ olduğunu öne sürmesinden dolayı bu haberde gariplik bulunduğunu dile getirmektedir.²¹

Eserinde zaman zaman birbiriyle çelişen haberlere de yer veren Belâzürî’nin aktardığı diğer rivayetlerin birinde ise Mekki sûrelerin ilki Alak’tır. Sonra sırasıyla Kalem, Müddessir ve Müzzemmil sûreleri inmiştir. Başka bir rivayete göre de Kur’ân’ın ilk indirilen kısmı Müddessir Sûresi’nin ilk âyeti veya âyetleri, ilk indirilen sûresi Alak’tır. Farklı bir rivayette ise Kur’ân’ın nâzil olan ilk bölümü Alak Sûresi’nin ilk sekiz âyeti, daha sonra Müddessir Sûresi’nin ilk âyeti ya da âyetleri, akabinde de Kalem Sûresi’dir.²² Belâzürî ile aynı dönemlerde yaşayan meşhur tarihçi Ya’kûbî (öl. 292/905’ten sonra) ise Mekke döneminde inen ilk sûrelerin sırasıyla Alak, Kalem, Duhâ, Müzzemmil, Müddessir, Fâtihâ, ... olduğunu belirtmektedir.²³ Belâzürî gibi eserinde farklı rivayetlere yer veren Taberî ve İbnü’l-Esîr’in zikrettiği bir rivayete göre de Kur’ân-ı Kerim’de “Oku” emrinden sonra Allah Resûlü’ne indirilen âyetler sırasıyla el-Kalem 68/1-5, el-Müddessir 74/1-2 ve ed-Duhâ 91/1-2’dir.²⁴

¹⁸ el-Müddessir 74/1-2.

¹⁹ Belâzürî, *Ensâb*, 1/120-121. Ayrıca bk. Taberî, *Târih*, 2/305-306; İbn Abdilber, *Dürer*, 37; Zehebî, *Siyer*, 1/37; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, 4/40-41.

²⁰ Belâzürî, *Ensâb*, 1/117-119.

²¹ İbn Kesîr, *el-Bidâye*, 4/23-24.

²² Belâzürî, *Ensâb*, 1/122-123.

²³ Ya’kûbî, *Târih*, 2/32-33.

²⁴ Taberî, *Târih*, 2/299; İbnü’l-Esîr, *el-Kâmil*, 1/576.

İlk vahiy veya vahiyler kapsamında farklı bilgilerin söz konusu olduğu diğer bir konu ise daha önce başka bir bağlamda kısaca değindiğimiz *fetretü'l-vahy* (*fetret-i vahiy*) hususudur. Vahyin kesilmesi ya da gecikmesi anlamına gelen *fetret-i vahyin* süresiyle ilgili kaynaklarımızda birbirinden farklı birçok rivayete rastlamak mümkündür. Öncelikli olarak şunu belirtmeliyiz ki; ilk dönem Müslüman tarihçilerin neredeyse tamamına yakını, herhangi bir süre belirtmeksizin inen ilk âyetlerden (Alak Süresi) sonra vahyin bir müddet kesintiye uğradığını veyahut geciktiğini, akabinde de Duhâ Süresi'nin nâzil olduğunu âdetâ söz birliği etmişçesine eserlerinde zikretmektedirler.²⁵ Ancak daha sonraki dönemlerde yetişen Müslüman tarihçiler ise bu süre hakkındaki bilgileri ihtiva eden bazı rivayetleri eserlerine almışlardır. Örneğin Süheylî (öl. 581/1185) *fetret-i vahyin* 2,5 sene sürdüğünü ve bununla ilgili müsned hadislerin bulunduğunu söylemiş, fakat bu konu hakkında herhangi bir müsned nakil yapmamıştır.²⁶ Benzer şekilde İbn Kesîr de *fetret-i vahyin* 2 veya 2,5 yıl sürdüğünü ve bu süre zarfında Hz. Peygamber'e Mikâil adındaki meleğin gelip gittiğini rivayet etmektedir.²⁷ Meşhur hadis hafızı, tarih ve ensâb âlimi Moğultay b. Kılıç (öl. 762/1361) ise bu konu hakkında Mukâtil b. Süleyman'ın (öl. 150/767) *Tefsîr*'inde 3 gün, İbnü'l-Cevzî'nin (öl. 597/1201) *Tefsîr*'i ile Zeccâc (öl. 311/923) ve Ferrâ'nın (öl. 207/822) *Me'âni* adlı eserlerinde 15 gün, İbn Abbâs'ın (öl. 68/687-88) *Tefsîr*'inde ise 40 gün rivayetlerinin geçtiğini aktarmaktadır.²⁸ Ancak söz konusu müfessirlerden Mukâtil'in *Tefsîr*'ine bakıldığında bu süre için onun asıl tercihinin 40 gün olmakla beraber 3 gün diyenlerin de bulunduğunu zikrettiği görülmektedir.²⁹ Yine Ferrâ'nın ve Zeccâc'ın yalnızca 15 gün rivayetini aktardıkları,³⁰ İbnü'l-Cevzî'nin ise bu konuyla ilgili beş farklı rivayet zikrettiği görülmektedir. Söz konusu rivayetlerden ilkinde İbn Abbâs'tan 15 gün, ikincisinde İkrime ve Mukâtil'den 40 gün, üçüncüsünde Mücâhid'den 12 gece, dördüncüsünde Mukâtil'den 3 gün, beşincisinde de Sa'lebî'den 25 gün aktarımı yapılmaktadır.³¹

²⁵ İbn İshâk, *Sîre*, 115-116; İbn Hişâm, *es-Sîre*, 1/275; Belâzürî, *Ensâb*, 1/120-121; Taberî, *Târih*, 2/299-300. Ayrıca bk. İbn Sa'd, *Tabakât*, 1/166; İbnü'l-Esir, *el-Kâmil*, 1/577.

²⁶ Ebü'l-Kâsım Abdurrahmân b. Abdillâh b. Ahmed es-Süheylî, *er-Ravzü'l-ünüf fî tefsîri's-Sireti'n-nebeviyyeti li'bni Hişâm*, thk. Mecdî b. Mansûr b. Seyyid eş-Şûrâ (Beyrut: Dârü'l-Kütübü'l-İlmiyye, ts.), 1/420.

²⁷ İbn Kesîr, *el-Bidâye*, 4/42

²⁸ Ebü Abdillâh Alâüddin Moğultay b. Kılıç, *ez-Zehri'l-bâsim fî sireti Ebi'l-Kâsım*, thk. Ahsen Ahmed Abdüşşekûr (Kahire: Dârü's-Selâm, 1433/2012), 1/551.

²⁹ Ebü'l-Hasen Mukâtil b. Süleymân, *Tefsîru Mukâtil b. Süleymân*, thk. Abdullah Mahmûd Şehhâte (Beyrut: Müessesetü'l-Tarihî'l-'Arabî, 1423/2002), 4/131.

³⁰ Ebü Zekeriyâ Yahyâ b. Ziyâd b. Abdillâh el-Ferrâ, *Me'âni'l-Kur'an* (Beyrut: 'Âlemü'l-Kütüb, 1403/1983), 3/273; Ebü İshâk İbrâhîm b. es-Seri b. Sehl ez-Zeccâc, *Me'âni'l-Kur'an ve i'râbüh*, thk. Abdülcelil Abduh Şelebi (Beyrut: 'Âlemü'l-Kütüb, 1408/1988), 5/339.

³¹ Ebü'l-Ferec Cemâlüddin Abdurrahmân b. Ali b. Muhammed el-Cevzî, *Zâdü'l-mesîr fî 'ilmi't-tefsîr* (Beyrut-Dimaşk: el-Mektebü'l-İslâmî, 1404/1984), 5/249-250.

2. KUR'ÂN VAHYİNİN GELİŞ ŞEKİLLERİ

Bir önceki başlıkta kısaca değinildiği gibi Müslüman tarihçilerin birçoğuna göre ilk vahiy, Hz. Muhammed Hirâ'da ve uyanık bir haldeyken inmiştir. Ancak İbn İshâk, İbn Hişâm ve Taberî gibi tarihçilerin aktardıkları rivayetlerden birinde bu hadisenin uykudayken gerçekleştiği ileri sürülmüştür. Buna göre Cebrâil Alak Sûresi'nin ilk beş âyetini okuduktan sonra oradan ayrılmış, akabinde Hz. Peygamber uykusundan uyanmış ve gelen âyetlerin kalbinde âdeti bir kitap gibi şekillendiğini fark etmiştir.³² Hatta İbn Kesîr bu olayı teyit etmek üzere diğer rivayetleri kısaltarak Hz. Peygamber'in "Ben uyumakta iken içinde bir kitap olan ipekten bir sepet ile Cebrâil bana geldi ve 'Oku' dedi. Ben de ne okuyayım dedim. Beni öyle bir sıktı ki öleceğimi zannettim. Sonra beni bıraktı" dediğini aktarmaktadır. Bunun sebebi olarak da kalplerinin teskin olması veya yatışması için peygamberlere gelen ilk mesajların önce uykuda daha sonra uyanık iken olduğunu öne sürmektedir.³³

Görüldüğü gibi söz konusu ilk vahiy hadisesinin uyanık veyahut uykuda iken vuku bulması dışında herhangi bir ayrıntı kaynaklarda yer almamaktadır. Ancak sonraki süreçte vahyin kendisine nasıl geldiği sorulduğu zaman Hz. Muhammed, meleğin bazen çingirak/çan sesi şeklinde geldiğini, bunun en zor/şiddetli/yorucu vahiy şekli olduğunu, ayrıldığında ise söylenenleri ezberlediğini, bazen de meleğin bir adam suretinde görünüp kendisiyle konuştuğunu ve söylediklerini kavradığını/anladığını dile getirmiştir. Yine vahiy geldiği zaman kendisine bir ağırlık çöktüğü, renginin değiştiği ve insanlarla konuşmadığı rivayet edilen Hz. Peygamber,³⁴ vahyin kendisine iki şekilde geldiğini, birisinde Cebrâil'in vahyi getirip âdeti bir adamın başka bir adam üzerine bir şey atması gibi üzerine attığını ve bunun kendisi için çok ani olduğunu, diğerinde ise vahyin kalbine ininceye kadar çingirak/çan sesi gibi olduğunu ve bunun da kendisine normal geldiğini söylemiştir. Ayrıca Hz. Âişe, "Çok soğuk bir günde ona vahyin indiğini gördüm. Bittiğinde kendisinden şıpır şıpır ter damlıyordu" demek suretiyle vahyin Hz. Peygamber'e ne kadar ağır geldiğini anlatmış, benzer bir durum başka bir rivayette olaya şahitlik eden sahâbînin ismi zikredilmeden (mürsel) Ebû Ervâ ed-Devî (tabî) tarafından şöyle aktarılmıştır: "Allah Resûlü devesinin üzerindeyken ona vahyin nâzil olduğunu gördüm. Deve bağıyor ve ön ayaklarını sağa sola atıyordu. Sanki ayakları kırılıyor gibiydi. Vahiy bitinceye kadar çoğunlukla çöküyor, bazen de ayakları üzerinde durmaya çalışıyordu. Âdeti devenin gözünden yaşlar geliyordu."³⁵ İbn Kesîr de aktardığı rivayetlerde Cebrâil

³² İbn İshâk, *Sîre*, 101; İbn Hişâm, *es-Sîre*, 1/267-268; Taberî, *Târîh*, 2/300-301.

³³ İbn Kesîr, *el-Bidâye*, 4/9.

³⁴ İbn İshâk, *Sîre*, 127-128; İbn Sa'd, *Tabakât*, 1/167. Ayrıca bk. İbn Kesîr, *el-Bidâye*, 4/51-52, 54.

³⁵ İbn Sa'd, *Tabakât*, 1/167. Ayrıca bk. İbn Kesîr, *el-Bidâye*, 4/51-52, 55-56.

kendisine görüldüğü zaman Hz. Peygamber'in ateşi varmış gibi terlediği ve başını öne eğdiği, vahiy geldiğinde yüzünün etrafında arı vızıltısı gibi bir ses duyulduğu veya yüzünün kızararak genç bir devenin boğazından çıkan sesler gibi ses çıkardığı, âdetâ ruhunun kabzedildiği şeklinde bir hisse kapıldığı, gözlerinin ve basiretinin açık kaldığı, başının ağrıdığı ve bu yüzden başına kına sürdüğü, çok soğuk günlerde bile alnından terler damladığı, üzerindeki manevî ağırlığa dayanamayan devesinin çökmek ya da kendisinin onun üzerinden inmek zorunda kaldığı ve baldırlarının, yanında bulunan birinin baldırlarına degecek kadar hareket ettiği veyahut gerilip ağırlaştığını kaydetmektedir.³⁶

Kur'ân vahyinin geliş şekilleri bağlamında dikkat çekilmesi gereken diğer bir husus ise Hz. Muhammed'in vahiy aldığı ilk zamanlarda gelen mesajı unutmamak ve ezberlemek için hızlı bir şekilde tekrar etme çabası içine girmesidir. Nitekim İbn Abbâs'tan aktarılan bir rivayette vahiy indiği zaman büyük sıkıntı çeken ve zorlanan Hz. Peygamber'in, inen vahyi unutmamak için dudaklarını hareket ettirdiği kaydedilmektedir. Bunun üzerine Yüce Allah, "Onu zihnine bir an önce kaydetmek için, okumada acele etme. Onu zihninde toplayıp okumayı sağlama işi bize aittir. O halde onu okuduğumuz zaman sen onun okunuşunu takip et. Sonra onu anlatmak elbette bize aittir"³⁷ âyetlerini indirmiş ve Allah Resûlü rahatlamıştır. Bu âyetlerin nüzûlünden sonra Cebrâil kendisine geldiği zaman Hz. Peygamber onu dinlemiş, gidince de kendisine okutulduğu gibi okumaya başlamıştır.³⁸

3. KUR'ÂN'IN NÜZÛL SÜRESİ VE TERTİBİ

Kur'ân'ın geliş süresi ve tertibi kısmında değineceğimiz konular, Hz. Muhammed'e kaç yıl süreyle vahiy geldiğinin ve gelen vahiylerin tertibinin yani klasik usulle nâzil olan sûre ya da âyetlerin hangisinin Mekki hangisinin Medeni olduğunun ve nüzûl sıralarının tespit edilmeye çalışılmasıdır. Öncelikli olarak şunu belirtmeliyiz ki, Hz. Peygamber'e ilk vahyin kaç yaşında geldiği sorusu kaç yıl süreyle vahiy geldi sorusunu da doğrudan ilgilendirmektedir. Nitekim daha önce de kısaca değindiğimiz üzere Hz. Muhammed'e ilk vahyin 40 yaşında geldiğini söyleyenler³⁹ olduğu gibi bu hadisenin 43 yaşında gerçekleştiğini zikredenler⁴⁰ de vardır. Dolayısıyla söz konusu rivayetlerden 40'ı tercih edenler Hz. Peygamber'e 13 sene Mekke'de 10 sene de

³⁶ İbn Kesir, *el-Bidâye*, 4/17, 51-58. Ayrıca bk. İbn Abdilber, *Dürer*, 33.

³⁷ *el-Kıyâmet* 75/16-19.

³⁸ İbn Sa'd, *Tabakât*, 1/168; İbn Kesir, *el-Bidâye*, 4/57-58.

³⁹ İbn İshâk, *Sîre*, 114; İbn Hişâm, *es-Sîre*, 1/263; İbn Sa'd, *Tabakât*, 1/161, 164; Ya'kûbî, *Târih*, 2/20; Taberî, *Târih*, 2/290-292; Zehebî, *Siyer*, 1/35.

⁴⁰ İbn İshâk, *Sîre*, 114; Taberî, *Târih*, 2/292; Zehebî, *Siyer*, 1/35; İbn Kesir, *el-Bidâye*, 4/5, 10-11.

Medine’de olmak üzere toplam 23 sene boyunca, 43’ü tercih edenler ise 10 yıl Mekke’de 10 yıl da Medine’de olmak üzere toplam 20 yıl boyunca vahiy geldiğini kabul etmektedir.⁴¹

Kur’ân’ın tertibi bağlamında ise Ya’kûbî dışındaki Müslüman tarihçilerin derli toplu bir bilgi veremedikleri görülmektedir. İslâm tarihi kaynaklarına bakıldığında Alak, Duhâ, Fâtihâ, Kalem, Müddessir ve Müzzemmil sûrelerinin veyahut bu sûrelerdeki bazı âyetlerin ilk altı vahiy olduğu düşünülebilir. Ancak söz konusu sûrelerin ya da âyetlerin hangi sırayla indiğiyle ilgili birbirinden farklı rivayetler bulunmaktadır. Bu bilgiler dışında hangi sûrelerin veya âyetlerin nerede ve ne zaman indiklerine dair düzenli ve net bir bilgiye ulaşmak da oldukça güçtür. Yalnızca Ya’kûbî bu konu hakkında bir takım bilgilere yer vermiştir. İbn Abbâs’tan naklen Mekke döneminde 82 sûre indiğini belirten Ya’kûbî, bunların da şu sırayla geldiğini aktarmaktadır: Alak, Kalem, Duhâ, Müzzemmil, Müddessir, Fâtihâ, Tebbet, Tekvîr, A’lâ, Leyl, Fecr, İnşirah, Rahmân, Asr, Kevser, Tekâsür, Mâûn, Fîl, Necm, Abese, Kadir, Şems, Bürûc, Tîn, Kureyş, Kâria, Kıyâmet, Hümeze, Mürselât, Kâf, Beled, Târik, Kamer, Sâd, Arâf, Cin, Yâsîn, Furkân, Fâtır, Meryem, Tâhâ, Şuarâ, Neml, Kasas, İsrâ, Yûnus, Hûd, Yûsuf, Hicr, En’âm, Saffât, Lokmân, Mü’min, Fussilet, Şûrâ, Zuhruf, Sebe’, Zümer, Duhân, Câsiye, Ahkâf, Zâriyât, Gâşiye, Kehf, Nahl, Nûh, İbrâhîm, Enbiyâ, Mü’minûn, Ra’d, Tûr, Mülk, Hâkka, Meâric, Nebe’, Nâziât, İnfîtâr, Rûm ve Ankebût. Yine ona göre Medine’de de sırasıyla şu 32 sûre inmiştir: Mutaffifîn, Bakara, Enfâl, Âl-i İmrân, Haşr, Ahzâb, Nûr, Mümtehine, Fetih, Nisâ, Hac, Hadîd, Muhammed, İnsân, Talâk, Beyyine, Cuma, Secde, Mü’min, Münâfikûn, Mücâdele, Hucurât, Tahrim, Tegâbün, Saff, Mâide, Tevbe, Nasr, Vâkıa, Âdiyât, Felak, Nâs ve Tevbe 128’den sûrenin sonuna kadar. Ayrıca Ya’kûbî, bazılarına göre inen son âyetin *“Bugün sizin için dininizi kemale erdirdim, size nimetimi tamamladım, sizin için din olarak İslâmiyet’i beğendim”*⁴² olduğunu ve bunu da *sahih ve sabit bir rivayet olarak gördüğünü vurgulamaktadır. Benzer şekilde bazılarına göre de inen son âyet “Öyle bir günden sakının ki, o gün Allah’a döndürüleceksiniz”*⁴³ dir.⁴⁴

Ya’kûbî’nin aktarmış olduğu bu rivayetler incelendiğinde birkaç husus göze çarpmaktadır. Örneğin ilk rivayete, Mekke’de 82 sûrenin nâzil olduğu söylenerek başlanmasına rağmen verilen listede 79 sûre yer almaktadır. Yine Medine döneminde 32 sûre indiği dile getirilmesine karşın aktarılan rivayette Tevbe Sûresi iki ayrı yerde zikredilmek suretiyle 33 sûre sıralanmıştır. Benzer şekilde Mü’min Sûresi de hem Mekke hem de Medine döneminde

⁴¹ bk. İbn İshâk, *Sîre*, 114; Taberî, *Târîh*, 2/290-292; Zehebi, *Siyer*, 1/35.

⁴² el-Mâide 5/3.

⁴³ el-Bakara 2/281.

⁴⁴ Ya’kûbî, *Târîh*, 2/32-33, 43.

zikredilmiştir. Dolayısıyla Ya'kûbî'nin vermiş olduğu tüm bilgiler birlikte değerlendirildiği zaman İhlâs, Kâfirûn, Zilzâl ve İnşikâk sûrelerinin, ne Mekkede ne de Medine'de inen sûre isimlerinin arasında yer almadığı görülmektedir. Bunun sebebi olarak da akıllara, ilgili sûre isimlerinin ya müellif tarafından sehven unutulmuş ya da müellif nüshasından istinsah edilirken müstensih tarafından yanlışlıkla atlanmış olabileceği gelmektedir.

Mekkede inen sûrelerle ilgili rivayeti İbn Abbâs'a dayandırarak aktaran Ya'kûbî, bu rivayet dışında insanların ayrılığa düştüğünü belirtmekte ve yine İbn Abbâs'tan naklen Kur'an'ın nüzûlü hakkında şunları kaydetmektedir: "Kur'an sûre sûre değil de parça parça inmiştir. Nitekim (bazı sûrelerin) ilk kısmının Mekkede daha sonra tamamının Medine'de indiğini belirtmiştik. Bir sûreden diğer sûreye geçerken 'Bismillâhirrahmânirrahîm' yazmasından dolayı Medine'de inen sûreler birbirinden ayırt edilebiliyordu. Çünkü Kur'an Medine'de sûre sûre inerdi." Ayrıca o, İbn Abbâs'a göre Cebrâil'in Hz. Peygamber'e vahiy getirdiği zaman ona "Bu âyeti falan sûrede falan yere koy" dediğini aktarmaktadır. Hatta Cebrâil "Öyle bir gündün sakının ki, o gün Allah'a döndürüleceksiniz"⁴⁵ âyetini getirdiğinde Hz. Muhammed'e "Bu âyeti Bakara Sûresi'ne koy" demiştir.⁴⁶ Benzer bir duruma eserindeki rivayetler arasında yer veren İbn Kesîr ise Buhârî (öl. 256/870) ve Müslim'den (öl. 261/875) naklettiği bir haberde "Mü'minlerden -özür sahibi olanlar dışında- oturup kalanlar, malları ve canlarıyla Allah yolunda cihad etmekte olanlara eşit olamazlar"⁴⁷ âyetindeki "özür sahibi olanlar dışında" ibaresinin, âmâ olmasından dolayı halini arz eden bir sahâbînin sorusuna matufen sonradan indiğini, bunun üzerine Hz. Peygamber'in de bahse konu olan kısmı, yanında hazır bulunan vahiy kâtibine söyleyerek söz konusu âyetin ilgili yerine eklettiğini zikretmektedir.⁴⁸ Bu da göstermektedir ki, hem Mekke hem de Medine döneminde bazen parça parça bazen de sûre sûre nâzil olan Kur'an âyetlerinin, hatta âyet içindeki bir cümlenin veya birkaç kelimenin bile yerini Hz. Muhammed'e gösteren ve onu bu doğrultuda yönlendiren bizzat vahiy meleği Cebrâil'dir.

4. KUR'ÂN'IN MUHAFAZASI

Bu başlıkta gelen sûre ve âyetlerin kayıt altına alınıp alınmadığı, alındırsa ne tür yollara başvurulduğu ve bu işlerle uğraşmak üzere kimlerin görevlendirildiği konuları ele alınacaktır. Öncelikli olarak şunu belirtmeliyiz

⁴⁵ el-Bakara 2/281.

⁴⁶ Ya'kûbî, *Târîh*, 2/33, 44.

⁴⁷ en-Nisâ 4/95.

⁴⁸ Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâil el-Buhârî, *Sahîhu'l-Buhârî* (Beyrut-Dımaşk: Dâru İbn Kesîr, 1423/2002), "Cihâd ve's-Siyer", 31; Ebû'l-Hüseyn Müslim b. el-Haccâc el-Kuşeyrî, *Sahîhu Müslim*, thk. Ebû Kuteybe Nazar Muhammed el-Fâryâbî (Riyad: Dâru Taybe, 1427/2006), "İmâra", 40; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, 4/53, 8/338.

ki her peygamberin ve kutsal kitabın kendine has bir nüzûl ortamı vardır. Bu anlamda Hz. Muhammed de hitabet, kehanet ve belagatin oldukça yoğun ve gelişmiş olduğu bir coğrafyada peygamber olarak görevlendirilmiş ve bundan dolayı Yüce Allah tarafından Kur'ân-ı Kerîm ve muhâvere (müzakere, tartışma) yeteneğiyle desteklenmiştir.⁴⁹ Hz. Peygamber'in geldiği döneme bakıldığında Arapların okuma-yazma oranının son derece düşük olduğu ve dolayısıyla yazılı kültürden bir hayli uzak oldukları, bununla beraber söz konusu durumun onlara güçlü bir ezber kabiliyeti sağladığı görülmektedir. Bundan dolayı Arapların başta şiir olmak üzere pek çok edebî türü ve bunlardan çok daha üstün olan Kur'ân âyetlerini oldukça rahat ezberleyebildikleri kaynaklara yansımıştır. Bilindiği kadarıyla peygamberlik öncesi dönemde şiire ve edebiyata pek fazla ilgi duymayan ve bu alanda herhangi bir kabiliyete veyahut şöhrete de sahip olmayan Hz. Muhammed,⁵⁰ vahyin ilk dönemlerinde kendine ulaşan mesajları ezberinde tutabilmek için heyecana kapılmış, hatta zorlanmıştır. Fakat bir müddet sonra nâzil olan âyetler⁵¹ onu rahatlatmış ve vahyin bitiminde kendisine gelen mesajları rahatça ezberleyip okuyabildiğini görmüştür.⁵² Ayrıca her yılın Ramazan ayında o güne kadar kendisine gelen sûre ya da âyetleri Cebrâil'e arz etmesi (okuması) de başta Hz. Peygamber olmak üzere vahyin zihinlerdeki muhafazasını kolaylaştırmıştır. Hatta rivayetlere göre o, vefat edeceği sene Kur'ân'ı baştan sona iki defa Cebrâil'e arz etmiş ve Abdullah b. Mes'ûd son defa gerçekleşen bu arza şahit olmuştur.⁵³ Ancak Hz. Muhammed'in nâzil olan âyet ve sûreleri ezberlemesi veya etrafındakilere ezberletmesi, Kur'ân'ın muhafazası bağlamında yeterli görülmüş müdür? Ya da bunun haricinde gelen mesajların yazılı olarak kayıt altına alınması düşünülmüş müdür? Veyahut düşünüldüyse ne zamandan itibaren böyle bir faaliyet içerisine girilmiştir? gibi soruların da bu başlık altında cevaplanması son derece önemlidir.

İslâm tarihi eserlerine bakıldığı zaman yazıya geçirilmiş Kur'ân sahifelerine dair karışımıza çıkan ilk rivayetler, Habeşistan hicretini müteakiben peygamberliğin 6. yılında (616) gerçekleşen Hz. Ömer'in Müslüman olmasıyla ilgili haberlerdir. İlk defa İbn İshâk ve İbn Hişâm tarafından aktarılan rivayete göre Hz. Peygamber'den veya onunla birlikte bulunan bir grup Müslümandan yaptıklarının hesabını sormak üzere yola çıkan Hz. Ömer, önce kız kardeşi Fâtıma'yla eniştesi Saîd b. Zeyd'in evlerine uğramıştır. O sırada Habbâb b. Eret Kur'ân öğretmek üzere Fâtıma ve Saîd'in evinde bulunmakta ve yanında

⁴⁹ Ya'kûbî, *Târih*, 2/34.

⁵⁰ İbn İshâk, *Sîre*, 101; İbn Sa'd, *Tabakât*, 1/329; Taberî, *Târih*, 2/301.

⁵¹ el-Kıyâmet 75/16-19.

⁵² İbn Sa'd, *Tabakât*, 1/168; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, 4/57-58.

⁵³ İbn Sa'd, *Tabakât*, 1/317, 2/174-175, 295. Ayrıca bk. İbn Kesîr, *el-Bidâye*, 8/25, 32.

Tâhâ Sûresi'nin veya Tâhâ ve Tekvîr Sûreleri'nin yazılı olduğu bir sahifeden Kur'ân okumaktadır. Hz. Ömer'in içeri girmek üzere kapıyı çalmasını müteakiben Habbâb evin içinde bir yere gizlenmiş, Fâtıma da yanındaki Kur'ân sahifelerini saklamıştır. Hz. Ömer eve girdikten sonra kardeşi ve eniştesine ne okuduklarını sormuş, onlar da yanlış duyduğunu ve bir şey okumadıklarını söylemişlerdir. Bunun üzerine yaşanan tartışmanın akabinde Habbâb gizlendiği yerden çıkarak Tâhâ Sûresi'nin baş kısımlarını ya da Tâhâ Sûresi'nin ilk 16 âyeti ile Tekvîr Sûresi'nin ilk 14 âyetini okumuş, duyduklarından etkilenen Hz. Ömer de Müslüman olmaya karar vermiştir.⁵⁴

Aslında daha birçok ayrıntısı ve farklı varyantı bulunan yukarıdaki haber, son dönem araştırmacılar tarafından çokça tartışılan bir rivayettir. Zira Hz. Ömer'in nasıl ve kaçınıcı Müslüman olduğu konusu etrafındaki düşünceler, söz konusu rivayetin günümüzde bazı müelliflerce kabul görmemesine ve bunun yerine kaynaklarda yer alan diğer farklı rivayetlerin daha tercihe şayan olduğu yönünde görüş bildirilmesine neden olmuştur. Ancak yine son birkaç yıl içinde yapılan bir araştırma yukarıda zikretmiş olduğumuz haberin, hadis usûlü açısından sahih olduğunu ortaya koymuştur.⁵⁵ Bahse konu ettiğimiz rivayet, elimizdeki ilk İslâm tarihi kaynaklarından İbn İshâk ve İbn Hişâm'ın eserlerinde birbirinden farklı birkaç küçük ayrıntıyla aktarılmıştır. Daha sonraki dönemlerde ise söz konusu sahifede Tâhâ ve Tekvîr sûrelerinin yer aldığını söyleyen İbn İshâk'tan ziyade İbn Hişâm'ın rivayeti daha fazla ilgi görmüştür. Biz de ele aldığımız konu bağlamında bu rivayeti, tüm ayrıntılarına yer vermeden, fakat farklı yönlerini yansıtmak suretiyle aktarmaya çalıştık. Bu doğrultuda problemleri dışarıda bırakırsak mezkûr rivayetin, nübüvvetin 6. yılında yazıya aktarılmış ilk Kur'ân vahyi olabileceği düşüncesinin ağırlık kazandığını gördük. Ancak söz konusu sahifenin varlığı, bu tarihten önce de yazıya aktarılmış başka Kur'ân âyetlerinin veya sûrelerinin olabileceği ihtimalini ortadan kaldırmamaktadır.

Yazıya geçirilmiş Kur'ân sahifeleri hakkında karışımıza çıkan İslâm tarihi

⁵⁴ İbn İshâk, *Sîre*, 160-163; İbn Hişâm, *es-Sîre*, 1/370-372. Ayrıca bk. İbn Sa'd, *Tabakât*, 3/248-249; Ebû Zeyd Ömer b. Şebbe en-Nümeyrî el-Basrî, *Târîhu'l-Medîneti'l-münevver*, thk. Fehîm Muhammed Şeltût (Cidde: Dârü'l-İsfahâni, 1973), 2/657-659; Belâzürî, *Ensâb*, 10/286-290; İbn Hibbân, *es-Sîre*, 48-49; İbnü'l-Esir, *el-Kâmil*, 1/602-603; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, 3/196-200.

⁵⁵ Fuat İstemi, "Hadis Metodolojisine Göre Hz. Ömer'in Müslüman Olmasıyla İlgili Rivayetlerin Sıhat Değeri", *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 18/1 (Haziran 2018), 421-446; Farklı varyantlarıyla birlikte söz konusu rivayet ve diğer rivayetler hakkındaki düşünce ve tartışmalar için bk. Mehmet Azimli, "Hz. Ömer'in Müslüman Oluşuyla İlgili Rivayete Farklı Bir Yaklaşım", *İslâmiyât* 6/1 (2003), 173-183; M. Hanefî Palabıyık, "Hz. Ömer'in Müslüman Oluşu", *EKEV Akademi Dergisi* 12/37 (Güz 2008), 137-148; Şaban Öz, *Farklı Siyer'i Okumak* (Ankara: Araştırma Yay., 2017), 139-145; Mahmut Olgaç, "İslâm Tarih Yazıcılığının Sorunları Ve İmkânları Bağlamında Hz. Ömer'in Müslüman Oluşu İle İlgili Rivayetler", *Uluslararası Hz. Ömer Sempozyumu*, ed. Ali Aksu (Sivas: Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yay., 2018), 1/153-194; Şefaattin Severcan, *Hz. Muhammed (İslâm Daveti Mekke)* (Ankara: Fecr Yay., 2019), 320-326.

kaynaklarındaki diğer bir rivayet de yine Mekke döneminin sonlarına doğru gerçekleşen (620-622) ve Yesrib'de ikamet etmekte olan bir grup Hazrecli ile Hz. Peygamber'in Akabe mevkiindeki görüşmelerini konu edinmektedir. Buna göre söz konusu Hazreclilerden biri, câhiliye döneminde okumayazmayı bilen kimseler için kullanılan *el-Kâmil* lakabıyla maruf Râfi' b. Mâlik'tir.⁵⁶ Muâz b. Hâris (Afrâ') ile birlikte umre için Mekke'ye giden Râfi'in, burada Hz. Peygamber'le görüşüp tanıştığı ve Muâz'la beraber onun davetine icabet ederek Hazrec kabilesinin ilk Müslümanları arasında yer aldıkları söylenmektedir. Başka bir rivayette ise Hz. Peygamber Mekke'den çıkıp o sıralarda Minâ'da bulunan altı ya da sekiz Hazrecli ile görüşmüş, onlara İslâm'ı anlatmış ve onlar da Müslüman olmuşlardır. Orada hazır bulunup İslâm'ı kabul eden Hazrecliler'den biri olarak da bir önceki rivayette olduğu gibi Muâz b. Hâris ile Râfi' b. Mâlik'in ismi zikredilmektedir. Üç Akabe görüşmesinde de hazır bulunduğu söylenen Râfi'in, Hz. Muhammed'in Yesriblilerle arasındaki irtibatı temin üzere belirlediği 12 nakıbden (temsilci) biri olduğu kaynaklarda yer almaktadır.⁵⁷ Ayrıca Râfi' b. Mâlik'in Müslüman olduktan sonra Mekke'ye yerleştiği, Tâhâ Sûresi'nin inmesini müteakiben bu sûreyi yazıp Yesrib'e döndüğü ve orada Züraykoğulları'na okuduğu da aktarılan rivayetler arasındadır.⁵⁸ İbn İshâk'tan nakledilen diğer bir rivayette ise onun Medine'ye getirdiği ilk Kur'an âyetlerinin Yûsuf Sûresi olduğu söylenmektedir.⁵⁹ Yine İbn Zebâle (öl. 199/814'ten sonra), İbn Hacer (öl. 852/1449) ve Semhûdî (öl. 911/1506) de Yesrib'de Kur'an okunan ilk mekânın Benî Zürayk Mescidi olduğunu, Akabe'deki görüşmelerinden sonra Râfi' b. Mâlik'in Hz. Peygamber'den o güne kadar inen ve yaklaşık 10 yıllık vahyi bünyesinde barındıran bir Kur'an nüshası aldığını, Yesrib'e döndükten sonra da kabilesine ait Züraykoğulları mescidinin bulunduğu yerde kavmini toplayıp bunları okuduğunu zikretmektedirler.⁶⁰

Konuyla ilgili rivayetleri eserine alan günümüz müelliflerinden Kasım Şulul, ilgili rivayetlerden hareketle kronolojik açıdan ilk olarak Tâhâ ve

⁵⁶ Muhammed b. Hasen b. Zebâle, *Ahbârü'l-Medîne*, thk. Salah Abdülaziz b. Selâme (Medine: Merkezî Buhûs ve Dirâsâtî'l-Medîneti'l-Münevvere, 1424/2003), 179; İbn Sa'd, *Tabakât*, 3/573.

⁵⁷ İbn Sa'd, *Tabakât*, 1/186-190, 3/573-574; Ebû Nuaym Ahmed b. Abdillâh b. İshâk el-İsfahânî, *Ma'rifetü's-sahâbe*, thk. Âdil b. Yûsuf el-Azâzî (Riyad: Darü'l-Vatan, 1419/1998), 2/1041-1042; İbnü'l-Esir Ebü'l-Hasen İzzüddin Ali b. Muhammed, *Üsdü'l-ğâbe fi ma'rifeti's-sahâbe*, thk. Ali Muhammed Muavviz-Âdil Ahmed Abdülmevcûd (Beyrut: Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1417/1996), 2/243.

⁵⁸ İbnü'l-Esir, *Üsdü'l-ğâbe*, 2/243.

⁵⁹ Ebû Nuaym el-İsfahânî, *Ma'rifetü's-sahâbe*, 2/1041; İbnü'l-Esir, *Üsdü'l-ğâbe*, 2/243; İbn Hacer Ebü'l-Fazl Şihâbüddin Ahmed b. Ali b. Muhammed el-Askalânî, *el-İsâbe fi temyizi's-sahabe*, thk. Tâhâ Muhammed ez-Zeynî (Kahire: Mektebetü İbn Teymiyye, 1993), 3/244.

⁶⁰ İbn Zebâle, *Ahbârü'l-Medîne*, 147; İbn Hacer, *el-İsâbe*, 3/244; Ebü'l-Hasen Nürüddin Ali b. Abdillâh es-Semhûdî, *Vefâ'ü'l-vefâ bi-ahbâri dâri'l-Mustafâ*, thk. Muhammed Muhyiddin Abdülhamîd (Beyrut: Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1404/1984), 3/857; Ayrıca bk. Muhammed Hamîdullah, *Kur'an-ı Kerim Tarihi*, trc. Abdülaziz Hatip-Mahmud Kanık (İstanbul: Beyan Yay., 2016), 45.

Yûsuf sûrelerinin Medine'ye ulaştığı, muhtemelen ikinci veya üçüncü Akabe Biatı'ndan sonra da Hz. Peygamber'in o güne kadar nâzil olan Kur'ân âyetlerinin yazılı olduğu sayfeleri Râfi'e vererek onların Medine'ye intikalini temin ettiği düşüncesindedir.⁶¹ Bizce de makul görünen bu yorumda yalnızca Tâhâ Sûresi'nin problem teşkil ettiği müşahede edilmektedir. Zira söz konusu sûre, Hz. Ömer'in Müslüman olmasıyla ilgili rivayetlerde de zikredilmekte ve bu rivayetlerin doğru olabileceği kabul edilirse bahse konu olan sûrenin en geç nübüvvetin 6. yılında (616) indiği sonucu ortaya çıkmaktadır. Eldeki rivayetlerden hareketle bu kadar erken bir tarihte İslâm'ı seçmesi ihtimal dâhilinde olmayan Râfi' b. Mâlik'in, Müslüman olup önce Mekke'ye yerleşmesi, Tâhâ Sûresi'nin inmesini müteakiben de bu sûreyi yazıp Yesrib'e dönmesi pek de mümkün gözükmemektedir. Dolayısıyla Râfi'in Akabe görüşmeleri sırasında Müslüman olup önce Yûsuf Sûresi'ni daha sonra da o güne kadar nâzil olan sûre ve âyetleri yazılı bir şekilde Medine'ye götürmesinin daha ihtimal dâhilinde bir açıklama olacağı düşüncesindeyiz.

İslâm tarihçilerinin yazıya geçirilmiş Kur'ân sayfeleri hakkında aktardıkları diğer bir rivayet ise Tâif'te yaşayan Sakıfoğulları'nın hicretin 9. yılı Ramazan ayında (Aralık 630-Ocak 631) Hz. Muhammed'e göndermiş olduğu heyet ve bu heyet içerisinde yer alan Osman b. Ebü'l-Âs ile ilgilidir. Abdüyâlil b. Amr başkanlığında Tâif'ten yola çıkan söz konusu heyetin en genç üyesi Osman b. Ebü'l-Âs'tır. Medine'ye ulaştıktan sonra Hz. Peygamber'le görüşmelere başlayan heyet üyeleri, eşyalarına ve develerine göz kulak olmak üzere Osman'ı dışarıda bırakmışlar, Allah Resûlü ile görüşmelerini bitirdikten sonra da konakladıkları yere dönüp dinlenmeye çekilmişlerdir. Fırsattan istifade eden Osman ise gizlice Hz. Muhammed'in yanına gidip onunla görüşmüş, ondan İslâm dini hakkında bilgi vermesini ve Kur'ân okumasını istemiştir. Duyduklarından oldukça etkilenen Osman, Müslüman olmaya karar vermiş ve bunu ilk başta diğer heyet üyelerinden gizlemiştir. Bu süreçte Hz. Peygamber'le birkaç kez daha görüşmüş ve ondan bazı sûreleri öğrenmiştir. Allah Resûlünün müsait olmadığı zamanlarda ise Hz. Ebü Bekir'in ya da Übey b. Kâ'b'in yanına giderek onlardan da İslâm hakkında bilgi almış ve Kur'ân dinlemiştir. Osman'ın bu halinden hoşnut olan ve onu seven Hz. Muhammed, talebi üzerine ona dua etmiş ve heyeti şehirden uğurlamadan önce zekâsı ve dine olan ilgisinden dolayı onu valilik, imamlık ve Kur'ân öğretimi ile görevlendirmiştir.⁶² Genel itibariyle ilk kaynaklarda bu şekilde aktarılan bahse konu ettiğimiz rivayet, muahhar kaynaklarda da yer almakta,

⁶¹ Kasım Şulul, *Kur'ân Tarihi (Kaynaklar, Terim-Süreç Analizi, Kadim Mushaf'lar)* (İstanbul: Siyer Yay., 2022), 275.

⁶² Ebü Abdillâh Muhammed b. Ömer b. Vakıd el-Vâkıdî, *Kitâbü'l-Meğâzî*, thk. Marsden Jones (Beirut: Âlemü'l-Kütüb, 1404/1984), 3/963-969; İbn Sa'd, *Tabakât*, 8/68-69, 9/39.

bununla birlikte ilgili rivayete Osman b. Ebü'l-Âs'ın yola çıkmadan önce Hz. Peygamber'den bir mushaf alıp böylece Tâif'e döndüğü bilgisi eklenmektedir.⁶³ Ancak menşei belli olmayan bu ek bilginin nasıl ortaya çıktığı hususunda birazcık tefekkür edildiğinde ise daha çok hadis kaynaklarının kullanılmış olabileceği düşüncesi akıllara gelmektedir. Nitekim ashabın hayatı hakkında en eski ve en muteber kaynaklardan biri olduğu söylenen⁶⁴ ve eserine almış olduğu hadislerin çoğunluğu meşhur sahâbilerin rivayetleri olmakla birlikte bazen bunlar arasında garib rivayetlere de yer veren İbn Ebî Âsım (öl. 287/900) ile onun nakletmiş olduğu hadislerin pek çoğunun bulunabildiği yegâne kaynak eserin sahibi olan Taberânî'nin (öl. 360/971),⁶⁵ söz konusu rivayeti Osman b. Ebî'l-Âs'a verilen mushaf kısmını da eklemek suretiyle aktardığı görülmektedir. Hatta İbn Ebî Âsım bu rivayetten ve İbn Ömer'e ait başka bir rivayetten yola çıkarak Kur'an'ın Hz. Peygamber döneminde cem edilerek mushaf haline getirildiğini de iddia etmektedir.⁶⁶ Fakat tarihi gerçeklikler ve kaynakların kahir ekseriyetinin aktardığı rivayetler göz önünde bulundurulduğunda İbn Ebî Âsım'ın bu düşüncesinin iddiadan öteye geçemediği görülmektedir.

Buraya kadar zikretmiş olduğumuz rivayetler, her ne kadar hangi tarihten itibaren başladığı net olarak tespit edilemese de, Kur'an âyetlerinin ve sûrelerinin Mekke döneminden başlamak üzere bir şekilde yazıya aktarılmış olduğunu bizlere göstermektedir. Yine ilgili konu bağlamında ele alınması gereken diğer bir husus ise Kur'an'ın yazıya aktarılması görevini kimin ya da kimlerin, nasıl veya ne şekilde yerine getirdiğidir. İslâm tarihi kaynaklarına bakıldığında Hz. Muhammed'in kendisine gelen vahiyleri, göndereceği mektupları, iktâ⁶⁷ mallarını ve diğer bazı hususları yazdırmak üzere birçok ismi görevlendirdiği ortaya çıkmaktadır. Bu doğrultuda hem Mekkeli hem de Medinelî birçok sahâbînin ismine rivayetlerde yer verildiği görülmektedir. Örneğin Belâzürî Kureyş'ten Hz. Peygamber'e kâtiplik yapanların şu isimler olduğunu zikretmektedir: Abdullah b. Sa'd b. Ebî Serh, Osman b. Affân, Şurahbîl b. Hasene, Cüheym (Cehm) b. Salt b. Mahreme, Hâlid b. Saîd b. Âs, Alâ b. Hadramî, Muâviye b. Ebî Süfyân ve Hanzale b. Rebî. Medine'ye

⁶³ Ebû Nuaym el-İsfahânî, *Ma'rifetü's-sahâbe*, 4/1962; Şulul, *Kur'an Tarihi*, 276.

⁶⁴ Mehmet Yaşar Kandemir, "Hadis", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1997), 15/55.

⁶⁵ Raşit Küçük, "İbn Ebü Âsım", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1999), 19/423.

⁶⁶ bk. İbn Ebî Âsım Ebü Bekr Ahmed b. Amr b. ed-Dahhâk b. Mahled eş-Şeybânî, *el-Âhâd ve'l-mesânî*, thk. Bâsim Faysal Ahmed el-Cevâbire (Riyad: Dârü'r-Raye, 1411/1991), 3/191; Ebü'l-Kâsım Süleymân b. Ahmed et-Taberânî, *el-Mu'cemü'l-Kebîr*, thk. Hamdi Abdülmecid es-Selefi (Kahire: Mektebetü İbn Teymiyye, ts.), 9/53.

⁶⁷ "Kamu otoritesinin, tasarrufundaki arazi ve taşınmaz malların mülkiyet, işletme veya faydalanma hakkını kişilere tahsis etmesi." bk. Mustafa Demirci, "İktâ", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2000), 22/43.

hicretten sonra Allah Resûlü'ne ilk kâtiplik yapanlar ise öncelikli olarak Übey b. Kâ'b, onun olmadığı zamanlarda da Zeyd b. Sâbit'tir.⁶⁸ Taberî ve İbnü'l-Esîr de Belâzürî'nin aktarmış olduğu bu isimlerin birçoğunu zikretmekle birlikte Ali b. Ebî Tâlib ve Ebân b. Saîd b. Âs'ın adlarına da yer vermektedirler.⁶⁹

Belâzürî ve Taberî'den biraz daha geç bir dönemde vefat eden Mes'ûdî (öl. 345/956) ise kimin hangi işi yaptığına yer vermek suretiyle Hz. Peygamber'in kâtiplerini şu şekilde anlatmaktadır:

"Hâlid b. Saîd b. Âs her konuyla ilgili Hz. Peygamber'in kâtipliğini yapardı. Muğîre b. Şu'be ile Husayn b. Nümeyr ihtiyaç halinde kâtiplik yapardı. Abdullah b. Erkam ve Alâ b. Ukbe de insanlar arasındaki borç ve muâmelât işlemleriyle diğer akitleri yazardı. Zübeyr b. Avvâm ile Cüheym b. Salt zekât mallarının, Huzeyfe b. Yemân Hicaz hasılatının ve Muaykîb b. Ebî Fâtıma da Allah Resûlü'nün ganimetlerinin kâtibi idiler. Zeyd b. Sâbit hükümdarlara gönderilen mektupları yazar ve Resûlüllah'ın huzurunda cevaplar, ayrıca bu mektupların Farsça, Rumca, Kıptice ve Habeşçe olanlarını tercüme ederdi. Bu kâtipler olmadığına ise Hanzale b. Rebî, tüm işlerle ilgili onlara vekâleten Hz. Peygamber'e kâtiplik yapar ve ona 'Kâtip Hanzale' denirdi. Abdullah b. Sa'd b. Ebî Serh de Allah Resûlü'nün kâtipliğini yaptı, fakat daha sonra dinden dönerek Mekkeli müşriklerin tarafına geçti. Şurahbîl b. Hasene de onun için yazdı. Ebân b. Saîd b. Âs ile Alâ b. Hadramî ise ara sıra Hz. Peygamber'e kâtiplik yaptı. Muâviye de vefat etmeden birkaç ay önce onun kâtipliğini yaptı. Burada bir, iki veya üç defa değil de sürekli Hz. Peygamber'e kâtiplik yapan ve hakkında sahih rivayetler bulunan isimleri zikrettik. Zira bu şartları sağlamayanlar ne kâtip olarak isimlendirilebilir ne de Allah Resûlü'nün kâtipleri arasına dâhil edilebilir."⁷⁰

Mes'ûdî gibi İbn Kesîr de "Resûlüllah'ın yanında vahyi ve diğer hususları yazan kâtipler" başlığı altında kâtipler listesini iyice genişletmiş ve eserinde şu isimlere değinmiştir: Ebû Bekir b. Ebî Kuhâfe, Ömer b. Hattâb, Osman b. Affân, Ali b. Ebî Tâlib, Ebân b. Saîd b. Âs, Hâlid b. Saîd b. Âs, Übey b. Kâ'b, Zeyd b. Sâbit, Muâz b. Cebel, Ebû Yezîd, Erkam b. Ebî'l-Erkam, Sâbit b. Kays b. Şemmâs, Hanzale b. Rebî, Hâlid b. Velîd, Zübeyr b. Avvâm, Abdullah b. Sa'd b. Ebî Serh, Âmir b. Führeyre, Abdullah b. Erkam, Muğîre b. Şu'be, Muâviye b. Ebî Süfyân, Abdullah b. Zeyd b. Abdirabbih (Sa'lebe), Alâ b. Hadramî, Alâ b. Ukbe ve Muhammed b. Mesleme. Ancak birçoğunun ne zaman veyahut hangi olayda kâtiplik yaptığını ayrıntılı bir şekilde zikreden

⁶⁸ Ebü'l-Hasen Ahmed b. Yahyâ b. Câbir b. Dâvûd el-Belâzürî, *Fütûhu'l-büldân*, thk. Abdullah Enis et-Tabbâ'-Ömer Enis et-Tabbâ' (Beyrut: Müessesetü'l-Ma'ârif, 1407/1987), 662-663; a.mlf., *Ensâb*, 2/192-193.

⁶⁹ Taberî, *Târih*, 3/173; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, 2/178-179.

⁷⁰ Ebü'l-Hasen Ali b. el-Hüseyn el-Mes'ûdî, *et-Tenbih ve'l-işrâf*, tsh. Abdullah İsmâil es-Sâvi, (Kahire: Mektebetü't-Târihiyye, 1357/1938), 245-246.

İbn Kesîr, bu isimlerin hangi âyet ya da âyetleri, sûre veya sûreleri yazdığına dair tek bir rivayet bile aktarmamıştır.⁷¹

Kur'ân'ın yazıya aktarılmasıyla ilgili kimin ya da kimlerin görevlendirildiği konusunda karşımıza ilk defa İbn Sa'd ile çıkan diğer bir rivayet tarzı ise Hz. Peygamber hayatta iken Kur'ân'ı cemedanler (cem') veya toplayanlar hususudur. Nitekim o, Allah Resûlü zamanında Kur'ân'ı cemedanler diye eserinde bir başlık açmış ve burada birbirinden farklı rivayetleri bir araya getirmek suretiyle şu isimleri zikretmiştir: Übey b. Kâ'b, Muâz b. Cebel, Ebû'd-Derdâ, Zeyd b. Sâbit, Sa'd b. Ubeyd, Ebû Zeyd, Mücemmi' b. Câriye, Osman b. Affân, Temîm ed-Dârî, Ubâde b. Sâmit ve Ebû Eyyûb el-Ensârî.⁷² Benzer rivayetlere daha sonraki dönemlerde yaşayan Müslüman tarihçilerde de tesadüf etmek mümkündür.⁷³ Ancak bu tarz rivayetlerin içeriğine ve buralarda zikredilen isimlere bakıldığı zaman Hz. Peygamber hayatta iken Kur'ân'ın iki kapak arasında toplanıp kitaplaştırılmasından veyahut mushaf haline getirilmesinden ziyade vahyi yazanların, kısmen ya da tamamını ezberleyenlerin, yanlarında birtakım âyet ve sûreleri yazılı bir şekilde muhafaza edenlerin varlığı hakkında bilgi verilmeye çalışıldığı görülmektedir. Bundan dolayıdır ki İbn Sa'd, aktarmış olduğu rivayetlerin satır aralarında şu ifadeler yer vermektedir: "... Mücemmi' b. Câriye iki veya üç sûre hariç Kur'ân'ı toplayanlardandı. İbn Mes'ûd da doksandandan fazla sûreyi almış; Kur'ân'ın geriye kalan kısmını da Mücemmi'den öğrenmişti", "... Allah Resûlü vefat ettiğinde Mücemmi' b. Câriye'nin Kur'ân'ı tamamlamak için bir ya da iki sûresi kalmıştı."⁷⁴ Yine Hz. Peygamber'in son zamanlarına kadar vahiy almış olması ve son Ramazan'ında Cebrâil ile birlikte Kur'ân'ı baştan sona iki defa tekrar etmesi de⁷⁵ ortada henüz bir mushafın olmadığını veyahut olamayacağını ancak altyapısının hazırlandığını göstermektedir.

Aktarmış olduğumuz rivayetler dikkatle incelendiğinde Allah Resûlü'nün kendisine gelen vahiyleri yazdığını hususu gayet açıktır. Ancak bu faaliyetin ne zaman başladığı konusunda bir netlik olmadığı göze çarpmaktadır. Zira vahiy kâtipleri ile ilgili rivayetlere daha ayrıntılı bir şekilde bakıldığında Hz. Peygamber için ilk mektup yazan, ilk kâtiplik yapan, ilk vahiy kâtipliğinde bulunanlar olarak önce Übey b. Kâ'b akabinde de Zeyd b. Sâbit'in isimleri ön plana çıkmaktadır.⁷⁶ Fakat her iki ismin de ensârdan olması dikkat çeki-

⁷¹ İbn Kesîr, *el-Bidâye*, 8/321-356.

⁷² İbn Sa'd, *Tabakât*, 2/306-307.

⁷³ İbn Asâkir Ebû'l-Kâsım Ali b. el-Hasen, *Târîhu medîneti Dımaşk*, thk. Muhibbüddin Ebû Said Ömer b. Garâme el-Amrevî (Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1415-1421/1995-2001), 26/194; İbnü'l-Esir, *Üsdü'l-gâbe*, 3/159.

⁷⁴ İbn Sa'd, *Tabakât*, 2/306.

⁷⁵ İbn Sa'd, *Tabakât*, 2/173-175. Ayrıca bk. İbn Kesîr, *el-Bidâye*, 8/25, 32.

⁷⁶ Belâzürî, *Ensâb*, 2/192; a.mlf., *Fütüh*, 662; Taberî, *Târîh*, 3/173; İbnü'l-Esir, *el-Kâmil*, 2/179; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, 8/322.

cidir. İslâm öncesi dönemde de okuma yazma bilen Übey, 70 kişiyle birlikte II. Akabe Biatı'nda hazır bulunmuş ve Allah Resûlü tarafından ümmetin en iyi Kur'ân okuyucusu olarak nitelendirilmiş bir isimdir.⁷⁷ Bedir esirlerinden okuma yazmayı öğrenen Zeyd b. Sâbit ise hicretin hemen akabinde 11 yaşına gelmiş ve 16 sûre ezberlemiş bir delikanlı olarak ilk defa Hz. Peygamber'le tanıştırmış ve kısa süre sonra Allah Resûlü ondan İbrânîce öğrenmesini istemiştir.⁷⁸ Her iki ismin de ilk vahiy kâtipleri oldukları ve en iyi ihtimalle Akabe Biatları sırasında İslâm'ı tercih etmiş olabilecekleri kabul edilirse, yukarıdaki rivayete göre Kur'ân'ın yazıya geçirilmesi Medine dönemiyle birlikte başlamıştır gibi bir düşünce belirmektedir. Ancak daha önce zikretmiş olduğumuz Hz. Ömer'in Müslüman oluşu, Akabe Biatları sırasında Râfi' b. Mâlik'e Kur'ân sayfeleri verilmesi ve Mekkeli Müslümanlardan Hz. Peygamber'e kâtiplik yapanların olması gibi rivayetler göz önüne alındığında, Übey b. Kâ'b ve Zeyd b. Sâbit'i ilk vahiy kâtipleri olarak zikreden rivayetlerin yanlış olduğu veya bu isimleri Medine döneminde Allah Resûlü'ne ilk vahiy kâtipliği yapanlar olarak anlaşılması gerektiği sonucu ortaya çıkmaktadır. Bununla birlikte hicret öncesi dönemde Mekkeli Müslümanlardan vahiy kâtipliği yaptığı söylenen herhangi bir ismin ne zaman ve nerede hangi âyeti/âyetleri ya da sûreyi/sûreleri yazdığına dair İslâm tarihi kaynaklarında tek bir rivayete dahi tesadüf edilememektedir. Yine Medineli Müslümanlardan da yalnızca Zeyd b. Sâbit dışında herhangi bir ismin ne zaman ve nerede hangi âyet ya da âyetleri, sûre veya sûreleri yazdığıyla ilgili Müslüman tarihçilerin eserlerinde tek bir rivayete bile rastlanılmamaktadır. Zikretmiş olduğumuz bu hususlar da mevzubahis ettiğimiz konunun eldeki rivayetler doğrultusunda açıklığa ya da netliğe kavuşmaması gibi bir problemi karşımıza çıkarmaktadır. Ancak bu problemin kaynağı, İslâm tarihçilerinin eserlerini kaleme alırken ya kendilerine sağlam ve yeterli bilgilerin ulaşmaması ya da yüzyıllar sonra böyle bir sorunun Müslümanların bile gündemini meşgul edebileceği gibi bir düşünceyi hesap etmemiş veya edememiş olmalarıdır denilebilir.

Kur'ân'ın yazıya aktarılması ve bu işle görevli vahiy kâtipleri bağlamında ele alınması gereken diğer bir husus da bir önceki paragrafta kısaca işaret ettiğimiz hangi vahiy kâtibinin ne zaman ve nerede hangi âyeti/âyetleri veyahut sûreyi/sûreleri yazdığına dair İslâm tarihi kaynaklarındaki bilgi eksikliğidir. Nitekim bu konuyla ilgili İbn Kesîr'in Buhârî ve Müslim'den naklettiği rivayet dışında tek bir habere rastlanılmamaktadır. Buna göre "*Mü'minlerden oturup kalanlar, malları ve canlarıyla Allah yolunda cihad*

⁷⁷ İbn Sa'd, *Tabakât*, 3/462.

⁷⁸ İbn Sa'd, *Tabakât*, 2/20, 5/307-308.

etmekte olanlara eşit olamazlar”⁷⁹ âyeti nâzil olduğu sırada İbn Ümmü Mektûm âmâ oluşundan dolayı kendi durumunun ne olacağını Hz. Peygamber’e sormuş ve akabinde “özür sahibi olanlar dışında” ibaresi onun bu sorusu üzerine inmiştir. O sırada gelen bu vahyi kayıt altına alan Zeyd b. Sâbit, Allah Resûlü ile yan yana olduğunu, hatta vahyin gelişi sırasında baldırlarının birbirine çarptığını, kesildikten sonra ise Hz. Peygamber’in söz konusu ibareyi âyetin ilgili yerine eklemesi yönünde kendisine talimat verdiğini söylemektedir. Devamında ise verilen talimatı yerine getirdiğini, ilgili ibarenin kemik levha üzerinde nereye eklendiğini iyi bildiğini ve bunun da kemiğin yanık kısmı olduğunu zikretmektedir.⁸⁰

Bizzat Zeyd b. Sâbit’in ağzından aktarılan bu rivayet, ele aldığımız konuyla ilgili değinmemiz gereken bir hususu daha hatırlatmaktadır ki, o da nâzil olan âyet ve sûrelerin yazımı için hangi malzeme ya da malzemelerin kullanıldığı meselesidir. Söz konusu rivayete göre bu iş için kullanılan malzemelerden biri kemik levhalar veyahut yazmaya müsait düz ve geniş kemik parçalarıdır. Ayrıca Kur’ân’ın cem’i konusunu ilgilendiren başka bir rivayette, Kur’ân’ın deri parçalarından (rikâ’), hurma dallarından (‘usub), yassı kürek kemiklerinden (ektâf) ve insanların hafızalarından (sudûrür-ricâl) toplandığı zikredilmektedir.⁸¹ Yine Allah Resûlü’nün hicret sırasında kendisini takip eden Sürâka için Hz. Ebû Bekir’e veya Âmir b. Führeyre’ye kemik ya da deri parçası (azm, edîm, rakk, ruk’a) üzerine bir eman mektubu yazdırması,⁸² Batn-ı Nahle Seriyyesi sırasında Übey b. Kâb tarafından havlânî deri (edîm havlânî) üzerine kaleme alınan bir mektubu birlik komutanı Abdullah b. Cahş’a vermesi,⁸³ Medine’ye yaklaşık 100-150 km. mesafedeki el-Füru’ mevkiindeki madenleri iktâ olarak Bilâl b. Hâris el-Müzenî’ye vermesi ve bunu da hurma dalı (cerîd/cerîde) üzerine yazılmış bir mektupla kayıt altına aldırması, Tebük Gazvesi sırasında halkı Yahudi olan Maknâ halkıyla cizye karşılığında yapılan antlaşmanın şartlarını kırmızı bir deri parçası (cild ahmer) üzerine Ali b. Ebî Tâlib’e yazdırması,⁸⁴ Benî Uzre kabilesine o kabileye mensup biri aracılığıyla kemik (asîb) üzerine yazılmış bir davet mektubu göndermesi, Heyetler Yılı’nda Benî Ukayl’den gelen Rebi’a, Mutarrif ve Enes adındaki kişilere Müslüman olmalarından dolayı bir arazi vermesi ve bunu da kırmızı deri (edîm ahmer) üzerine yazılan bir evrakla belgelendirmesi, Heyetler Yılı’nda Benî Şeybân’dan Kayle ve kızları için

⁷⁹ en-Nisâ 4/95.

⁸⁰ Buhârî, “Cihâd ve’s-Siyer”, 31; Müslim, “İmâra”, 40; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, 4/53, 8/338.

⁸¹ İbn Sa’d, *Tabakât*, 5/311. Ayrıca bk. Ya’kûbî, *Târîh*, 2/152; İbnü’l-Esir, *el-Kâmil*, 3/8-9.

⁸² İbn Hişâm, *es-Sîre*, 2/130-131; Belâzürî, *Ensâb*, 1/310; İbn Hibbân, *es-Sîre*, 70-71; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, 4/461-462, 8/342-343.

⁸³ Vâkûdî, *Meğâzi*, 1/13; Belâzürî, *Ensâb*, 1/477-478.

⁸⁴ Belâzürî, *Fütûh*, 21-22, 80-81.

hakları ihlal edilmesin diye kırmızı bir deri parçası (edim ahmer) üzerine bir mektup kaleme aldırması⁸⁵ gibi kaynaklarda yer alan yazılı belgeler de o dönemde yazıya önem verildiğini ve bu minvalde Kur'ân vahiyiyle beraber gerekli birçok hususun zikrettiğimiz malzemeler aracılığıyla kayıt altına alındığını göstermektedir.

SONUÇ

İlk vahyinden Hz. Peygamber'in vefatına kadar İslâm tarihi kaynaklarına göre Kur'ân tarihiyle ilgili ele aldığımız ilk konu Kur'ân vahyinin başlangıcı olmuştur. Bu doğrultuda ulaştığımız rivayetlerden, ilk vahyin ya da inen ilk âyet veya sûrelerin zamanı, yeri, geliş şekli, içeriği ve yine bu hususlarla alakalı olarak fetret-i vahiy konusu hakkında net bir bilgiye ulaşmanın oldukça zor olduğu tespit edilmiştir. Çünkü birbirinden farklı birçok rivayet içerisinden bir seçimde bulunmak ve bu doğrultuda bir tarih inşası yapmak, kişisel tercihlerin ötesine geçememektedir. Nitekim bu konu hakkındaki rivayetlere yer veren birçok İslâm tarihçisi de muhtemeldir ki kendilerine ulaşan bilgilerle ilgili herhangi bir tercihte bulunamamalarından dolayı bu kadar farklı rivayeti bir arada aktarmışlardır. Tercihle bulunanlar ise kişisel düşünceleri ya da hadis ilmi gibi farklı alanlardaki bilgi ve birikimleri doğrultusunda bir seçim yaptıkları, ancak bu seçimlerin de görüldüğü kadarıyla son derece indi ve bu kadar farklı rivayetin nasıl açıklanması gerektiğinden uzak kaldığı saptanmıştır. Bununla birlikte çalışmamız sırasında zikrettiğimiz rivayetleri göz önünde bulundurarak Hz. Peygamber'e gelen ilk vahyin Alak Sûresi'nin ilk âyetleri olduğunu ve bu hadisenin Hirâda gerçekleştiğini söyleyebiliriz. Zira bu konuda kaynakların birçoğu ittifak halindedir. Ancak ilk vahyin Hz. Muhammed uyku halindeyken mi yoksa uyanıkken mi geldiği, Alak Sûresi'ndeki ilgili âyetlerden sonra sırasıyla hangi âyet veya sûrelerin ne zaman, nerede ve nasıl nâzil olduğu hakkında net bir görüş bildirmek oldukça güçtür. Ayrıca vahyin kesilmesi ya da gecikmesi anlamına gelen fetret-i vahyin, zamanı tam olarak belirlenemese de muhtemelen Duhâ Sûresi'nden önce gerçekleştiği, sûresinin de hadisenin peygamber üzerindeki muhtemel psikolojik etkileri göz önünde bulundurularak 2-2,5 yıl gibi bir zaman diliminden ziyade 3 ila 40 gün arasında olduğu söylenebilir.

Kur'ân vahyinin geliş şekilleri hakkında İslâm tarihi kaynaklarının aktardığı bilgiler, Cebrâil'in bazen bir insan suretine girerek, bazen de bir çingırak sesi eşliğinde kalbine ilham ederek Allah'ın mesajlarını peygamberine getirdiği, Hz. Muhammed'in de vahiy meleğinin ayrılmasıyla birlikte bu mesajları anlamış, kavramış ve ezberlemiş bir halde kendisini bulduğu sonucuna

⁸⁵ İbn Sa'd, *Tabakât*, 1/245, 260-261, 277.

götürmektedir. Ayrıca ilk vahiy konusundaki farklı bilgiler dışında vahyin Hz. Peygamber'e uyanırken geldiği ve oldukça zor bir şekilde vuku bulduğu anlaşılmaktadır. Zira aktarılan rivayetlerde Hz. Peygamber'in yüzünün ve renginin değişmesi, terlemesi, başının ağrması, vücudunun gerilmesi, farklı sesler çıkarması ve ruhunun kabzedildiğini zannetmesi gibi haller bu zorluğu açıkça ortaya koymaktadır. Yine gelen mesajları unutmamak için ilk zamanlarda hızlıca tekrar etmeye çalışan Hz. Muhammed'in direk âyetlerle uyarıldığı ve bu mesajları anlatma, kavratma ve ezberletme işinin bizzat Allah'a ait olduğu vurgusu ön plana çıkmaktadır.

Kur'an vahyinin nüzül süresiyle ilgili Hz. Muhammed'in 10 ya da 13 yılı Mekke'de olmak üzere toplam 20 veya 23 yıl boyunca vahiy aldığı ve vahyin tertibiyle ilgili olarak da Ya'kûbî dışındaki Müslüman tarihçilerin derli toplu bir bilgi veremedikleri tespit edilmiştir. İslam tarihi kaynaklarına bakıldığında Alak, Duhâ, Fâtihâ, Kalem, Müddessir ve Müzzemmil sûrelerinin veyahut bu sûrelerdeki bazı âyetlerin ilk altı vahiy olduğu düşünülebilir. Ancak söz konusu sûrelerin ya da âyetlerin hangi sırayla indiğiyle ilgili birbirinden farklı rivayetler bulunmaktadır. Bu bilgiler dışında hangi sûrelerin veya âyetlerin nerede ve ne zaman indiklerine dair düzenli ve net bir bilgiye ulaşmak da oldukça güçtür. Ayrıca eldeki rivayetlerden anlaşıldığı kadarıyla hem Mekke hem de Medine döneminde bazen parça parça bazen de sûre sûre nâzil olan Kur'an âyetlerinin, hatta âyet içindeki bir cümlenin veya birkaç kelimenin bile yerini Hz. Muhammed'e gösteren ve onu bu doğrultuda yönlendiren bizzat vahiy meleği Cebrâil'dir.

İslâm tarihçilerinin vahyin muhafazası bağlamında zikrettikleri ilk husus Hz. Peygamber'in her yıl Ramazan ayında o güne kadar kendisine gelen sûre ya da âyetleri Cebrâil'e arz etmesi ve bu suretle vahyin ezber yoluyla korunduğunun kontrol edilmesidir. Ayrıca Hz. Ömer'in Müslüman olmasıyla ilgili klasik haberler de vahyin yazı marifetiyle muhafaza edildiğini göstermektedir. Birkaç küçük ayrıntı dışında birbirinden çok farklı olmayan ve hadis usûlü açısından da sahih kabul edilen söz konusu rivayet, nübüvvetin 6. yılında yazıya aktarılmış ilk Kur'an vahyi olarak belirmektedir. Ancak söz konusu sahifenin varlığı, bu tarihten önce de yazıya aktarılmış başka Kur'an âyetlerinin ya da sûrelerinin olabileceği ihtimalini ortadan kaldırmamaktadır. Yine okuma yazma bilmeyen Hz. Muhammed'in kendisine gelen vahiyleri, göndereceği mektupları, iktâ mallarını ve diğer bazı hususları yazdırmak üzere Mekke ve Medine birçok ismi görevlendirdiği bilinmektedir. Bu isimler nâzil olan âyetleri deri parçalarına, hurma dallarına, yassı kürek kemiklerine ve benzeri malzemelerin üzerine yazmışlardır.

KAYNAKÇA

- Azimli, Mehmet. "Hz. Ömer'in Müslüman Oluşuyla İlgili Rivayete Farklı Bir Yaklaşım". *İslâmiyât* 6/1 (2003), 173-183.
- Belâzürî, Ebü'l-Hasen Ahmed b. Yahyâ b. Câbir b. Dâvûd. *Ensâbü'l-eşraf*. thk. Süheyl Zekkâr-Riyâd Ziriklî. 13 Cilt. Beyrut: Dârü'l-Fikr, 1996.
- Belâzürî, Ebü'l-Hasen Ahmed b. Yahyâ b. Câbir b. Dâvûd. *Fütûhu'l-büldân*. thk. Abdullah Enîs et-Tabbâ'-Ömer Enîs et-Tabbâ'. Beyrut: Müessesetü'l-Maârif, 1407/1987.
- Buhârî, Ebü Abdillâh Muhammed b. İsmâil. *Sahîhu'l-Buhârî*. Beyrut-Dımaşk: Dâru İbn Kesir, 1423/2002.
- Demirci, Mustafa. "İktâ". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 22/43-47. İstanbul: TDV Yayınları, 2000.
- Ebü Nuaym el-İsfahânî, Ahmed b. Abdillâh b. İshâk. *Ma'rifetü's-sahâbe*. thk. Âdil b. Yûsuf el-Azâzî. 6 Cilt. Riyad: Daru'l-Vatan, 1419/1998.
- Ferrâ', Ebü Zekeriyâ Yahyâ b. Ziyâd b. Abdillâh, *Me'âni'l-Kur'ân*. 3 Cilt. Beyrut: Âlemü'l-Kütüb, 3. Basım, 1403/1983.
- Hamîdullah, Muhammed. *İslâm Peygamberi*. çev. Salih Tuğ. 2 Cilt. Ankara: Yeni Şafak Gazetesi, 2003.
- Hamîdullah, Muhammed. *Kur'an-ı Kerim Tarihi*. trc. Abdülaziz Hatip-Mahmud Kanık. İstanbul: Beyan Yay., 2016.
- İbn Abdilber, Ebü Ömer Cemâlüddîn Yûsuf b. Abdillâh b. Muhammed en-Nemerî. *ed-Dürer fi'htişâri'l-megâzî ve's-siyer*. thk. Şevkî Dayf. Kahire: Dârü't-Tahrîr, 1386/1966.
- İbn Asâkir, Ebü'l-Kâsım Alî b. el-Hasen. *Târîhu medîneti Dımaşk*. thk. Muhibbüddin Ebü Saîd Ömer b. Garâme el-Amrevî. 80 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1415-1421/1995-2001.
- İbn Ebî Âsım, Ebü Bekr Ahmed b. Amr b. ed-Dahhâk b. Mahled eş-Şeybânî. *el-Âhâd ve'l-mesânî*. thk. Bâsim Faysal Ahmed el-Cevâbire. 6 Cilt. Riyad: Dârü'r-Raye, 1411/1991.
- İbn Hacer, Ebü'l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed b. Alî b. Muhammed el-Askalânî. *el-İsâbe fi'temyizi's-sahabe*. thk. Tâhâ Muhammed ez-Zeynî. 13 cilt. Kahire: Mektebetü İbn Teymiyye, 1993.
- İbn Hibbân, Ebü Hâtım Muhammed b. Hibbân b. Ahmed et-Temîmî. *es-Sîretü'n-nebeviyye ve ahbarü'l-hulefa*. thk. Sa'd Kerîm el-Fakîy. İskenderiye: Dârü İbn Haldûn, ts.
- İbn Hişâm, Ebü Muhammed Abdülmelik. *es-Sîretü'n-Nebeviyye*. thk. Ömer

- Abdüsselâm Tedmürî. 4 Cilt. Beyrut: Dârü'l-Kütübî'l-'Arabî, 3. Basım, 1410/1990.
- İbn İshâk, Ebû Abdillâh Muhammed. *Siretü İbn İshâk*. thk. Muhammed Hamîdullah. Mağrib: Matbaatü Muhammed el-Hâmis, 1976.
- İbn Kesîr, Ebü'l-Fidâ' İmâdüddîn İsmâîl b. Şihâbiddîn Ömer. *el-Bidâye ve'n-nihâye*. thk. Abdullah b. Abdülmuhsin et-Türki. 21 Cilt. Kahire: Dâru Hecr, 1417-1419/1997-1999.
- İbn Sa'îd, Ebû Abdillâh Muhammed. *Kitâbü't-Tabakâti'l-kebîr*. thk. Ali Muhammed Ömer. 11 Cilt. Kahire: Mektebetü'l-Hâncî, 1421/2001.
- İbn Şebbe, Ebû Zeyd Ömer en-Nümeyrî el-Basrî. *Târihu'l-Medîneti'l-münevvere*. thk. Fehîm Muhammed Şeltût. 4 Cilt. Cidde: Dârü'l-İsfahânî, 2. Basım, 1973.
- İbn Zebâle, Muhammed b. Hasen. *Ahbâru'l-Medîne*. thk. Salah Abdülazîz b. Selâme. Medine: Merkezü Buhûs ve Dirâsâti'l-Medîneti'l-Münevvere, 1424/2003.
- İbnü'l-Cevzî, Ebü'l-Ferec Cemâlüddîn Abdurrahmân b. Ali b. Muhammed. *el-Muntazam fî târihi'l-mülûki ve'l-imâm*. thk. Muhammed Abdülkadir Ata-Mustafa Abdülkadir Ata. 19 Cilt. Beyrut: Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1412/1992.
- İbnü'l-Cevzî, Ebü'l-Ferec Cemâlüddîn Abdurrahmân b. Ali b. Muhammed. *Zâdü'l-mesîr fî 'ilmi't-tefsîr*. 9 Cilt. Beyrut-Dımaşk: el-Mektebül-İslâmî, 3. Basım, 1404/1984.
- İbnü'l-Esîr, Ebü'l-Hasen İzzüddîn Ali b. Muhammed. *el-Kâmil fî't-târih*. thk. Ebü'l-Fidâ Abdullah el-Kâdî. 11 Cilt. Beyrut: Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1407/1987.
- İbnü'l-Esîr, Ebü'l-Hasen İzzüddîn Ali b. Muhammed. *Üsdü'l-ğâbe fî ma'rifeti's-sahâbe*. thk. Ali Muhammed Muavviz-Âdil Ahmed Abdülmevcûd. 8 Cilt. Beyrut: Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1417/1996.
- İstemi, Fuat. "Hadis Metodolojisine Göre Hz. Ömer'in Müslüman Olmasıyla İlgili Rivayetlerin Sıhhat Değeri". *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 18/1 (Haziran 2018), 421-450.
- Kandemir, Mehmet Yaşar. "Hadis". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 15/27-64. İstanbul: TDV Yayınları, 1997.
- Kur'ân Yolu*. Erişim 25 Ekim 2022. <https://kuran.diyaret.gov.tr>
- Küçük, Raşit. "İbn Ebû Âsım". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 19/422-423. İstanbul: TDV Yayınları, 1999.
- Meş'ûdî, Ebü'l-Hasen Ali b. el-Hüseyn. *et-Tenbih ve'l-işrâf*. tsh. Abdullah İsmâîl es-Sâvî. Kahire: Mektebetü't-Târihiyye, 1357/1938.
- Moğultay b. Kılıç, Ebû Abdillâh Alâüddîn Moğultay b. Kılıç. *ez-Zehrül'bâsim fî*

- sîreti Ebi'l-Kâsım*. thk. Ahsen Ahmed Abdüşşekûr. 2 Cilt. Kahire: Dârü's-Selâm, 1433/2012.
- Mukâtil b. Süleymân, Ebü'l-Hasen. *Tefsîru Mukâtil b. Süleymân*. thk. Abdullah Mahmûd Şehhâte. 5 Cilt. Beyrut: Müessesetu'l-Tarihi'l-'Arabî, 1423/2002.
- Müslim b. Haccâc, Ebü'l-Hüseyn el-Kuşeyrî. *Sahîhu Müslim*. thk. Ebû Kuteybe Nazar Muhammed el-Fâryâbî. Riyad: Dâru Taybe, 1427/2006.
- Olgaç, Mahmut. "İslâm Tarih Yazıcılığının Sorunları Ve İmkanları Bağlamında Hz. Ömer'in Müslüman Oluşu İle İlgili Rivayetler". *Uluslararası Hz. Ömer Sempozyumu*. ed. Ali Aksu. 3 Cilt. 1/153-194. Sivas: Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yay., 2018.
- Öz, Şaban. *Farklı Siyer'i Okumak*. Ankara: Araştırma Yay., 3. Basım, 2017.
- Palabıyık, M. Hanefi. "Hz. Ömer'in Müslüman Oluşu". *EKEV Akademi Dergisi* 12/37 (Güz 2008), 137-148.
- Semhûdî, Ebü'l-Hasen Nûrûddîn Ali b. Abdillâh. *Vefâ'ü'l-vefâ bi-ahbâri dâri'l-Mustafâ*. thk. Muhammed Muhyiddîn Abdülhamîd. 4 Cilt. Beyrut: Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye, 4. Basım, 1404/1984.
- Severcan, Şefaettin. *H. Muhammed (İslâm Daveti Mekke)*. Ankara: Fecr Yay., 2019.
- Süheylî, Ebü'l-Kâsım Abdurrahmân b. Abdillâh b. Ahmed. *er-Ravzü'l-ünüf fî tefsîri's-Sîreti'n-nebeviyyeti li'bni Hişâm*. thk. Mecdî b. Mansûr b. Seyyid eş-Şûrâ. 4. Cilt. Beyrut: Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye, ts.
- Şulul, Kasım. *Kur'ân Tarihi (Kaynaklar, Terim-Süreç Analizi, Kadîm Mushafılar)*. İstanbul: Siyer Yay., 2022.
- Taberânî, Ebü'l-Kâsım Süleymân b. Ahmed. *el-Mu'cemü'l-Kebîr*. thk. Hamdî Abdülmecîd es-Selefi. 25 Cilt. Kahire: Mektebetü İbn Teymiyye, ts.
- Taberî, Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr b. Yezid. *Târîhu't-Taberî Târîhu'r-rusûl ve'l-mülûk*. thk. Muhammed Ebü'l-Fazl İbrâhîm. 11 Cilt. Kahire: Dârü'l-Me'ârif, 2. Basım, 1387/1967.
- Vâkıdî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ömer b. Vakıd. *Kitâbü'l-Meğâzî*. thk. Marsden Jones. 3 Cilt. Beyrut: Âlemü'l-Kütüb, 3. Basım, 1404/1984.
- Ya'kûbî, Ebü'l-Abbâs Ahmed b. Ebî Ya'kûb İshâk b. Ca'fer. *Târîhu'l-Ya'qûbî*. thk. M. Th. Houtsma. 3 cilt. Leiden: E. J. Brill, 1883.
- Zeccâc, Ebû İshâk İbrâhîm b. es-Serî b. Sehl. *Me'âni'l-Kur'ân ve i'râbüh*. thk. Abdülcelil Abduh Şelebî. 5 Cilt. Beyrut: Âlemü'l-Kütüb, 1408/1988.
- Zehebî, Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. Osmân. *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ'*. thk. Hassân Abdülmennân. 3 Cilt. Lübnan: Beytü'l-Efkârîd-Düveliyye, 2004.